

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Regionální a politická geografie

Studijní obor: Regionální a politická geografie

RNDr. Tereza Kůsová

**Geografické aspekty volného času: význam volného času pro formování
sociálního kapitálu a lokálních identit**

Geographical Aspects of Leisure: The Importance of Leisure for Shaping of Social Capital and Local Identities

Disertační práce

Školitelka: RNDr. Dana Fialová, Ph.D.

Praha 2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

Součástí disertační práce je pět článků nebo kapitol v knize, z nichž jsem jeden vypracovala samostatně a na čtyřech jsem se podílela jako spoluautorka.

Seznam publikací:

POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., KŮSOVÁ, T. (2017): Time use, Gender and the Life Course: The Evidence from Post-socialist Czechia. (*rukopis, autorský podíl: 0,3*)

GELNÁ, T., FIALOVÁ, D. (2011): Changing Uses of Free Time in Czechia and Germany. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 46, č. 2, s. 55–65. (*autorský podíl: 0,7*)

KŮSOVÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku. Geografie, 118, č. 4, s. 372–391.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J., KŮSOVÁ, T. (2018): Second Homes, their Users and Relations to the Rural Space and the Resident Communities in Czechia. In: MÜLLER, D. K., HALL, C. M. (eds.): Routledge International Handbook on Second Homes. Routledge. (*přijato k tisku, autorský podíl: 0,2*)

KŮSOVÁ, T., FIALOVÁ, D., HUČÍNOVÁ, M. (2017): Sociální sítě a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení. Geografie, 122, č. 2, s. 236–256. (*autorský podíl: 0,65*)

V Praze: 27. 6. 2017

RNDr. Tereza Kůsová

Poděkování

Děkuji své školitelce Daně Fialové, která mne vedla během celého studia, radila, pomáhala a dodávala optimismus, když jsem jej ztratila. Za celkovou podporu při studiu bych také chtěla poděkovat Pavlovi Chromému a všem ostatním, jež byli ochotni se mnou konzultovat různé části práce a pomáhali slovy či skutky. Za přátelskou a příjemnou spolupráci také děkuji Luce s Petrou. Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje děkuji za vytvoření podmínek pro práci na disertaci včetně podpory v rámci projektu SVV 260425 (2017): Problémová orientace sociogeografického a demografického výzkumu.

Nemenší dík patří Honzovi a celé rodině za všestrannou podporu během mého studia a obětavou a častou péčí o Toníka s Františkem. Těm bych zde chtěla poděkovat za to, že mi kdykoli umožnili zapomenout, že nějaká disertace vůbec existuje.

Obsah

1. Úvod	1
2. Vymezení pojmu volný čas	6
3. Vývoj teoreticko-metodologických přístupů geografického výzkumu volného času 13	
3.1 Sociální (re)produkce prostoru a koncept místa.....	16
3.2 Reflexe změny náhledu na místo a prostor ve výzkumu volného času.....	18
4. Od protestantské etiky ke společnosti volného času aneb význam volného času v současné společnosti	22
4.1 Moderní globalizovaná společnost a hledání identity	26
5. Význam volného času v procesu formování a reprodukce sociálního kapitálu a územních identit	29
5.1 Volný čas a formování územních identit.....	31
5.2 Volný čas a sociální kapitál.....	33
5.3 Vytváření vlastní identity v kontextu trávení volného času a jeho prostorové dopady	36
6. Představení publikací.....	40
6.1 Trávení času v Česku v kontextu postsocialismu.....	40
6.2 Trendy v trávení volného času	42
6.3 Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciací spolkové aktivity v Česku ...	44
6.4 Uživatelé druhého bydlení a jejich vazba na lokalitu a lokální obyvatele	46
6.5 Sociální sítě a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení	48
7. Závěr	50
Seznam použité literatury:	53
Publikace.....	72

Abstrakt:

Disertační práce diskutuje význam volného času jako součásti každodenního života jednotlivce pro formování vztahů a vazeb ovlivňujících společnost jako celek. Volný čas je přitom pojímán jako soubor praktik a činností, které jsou socio-kulturně podmíněné. Tyto praktiky jsou jednak prostorově a časově alokovány a jednak se v prostoru projevují. Práce se věnuje využití volného času, jeho pozici a významu v celkovém časovém snímku dne, diskutovány jsou trendy a posuny ve společnosti související se širšími kulturními a institucionálními procesy (proměna trhu práce, globalizace, individualizace, diferenciací, postsocialistická transformace, genderová otázka). Dále je v práci empiricky zkoumán význam a potenciál volného času a aktivit v rámci něj vykonávaných pro formování vazby k místu a s tím souvisejícími procesy vzniku sociálního kapitálu, sítí kontaktů a šíření znalostí. Skrze tyto efekty tak volný čas může přispívat k endogennímu rozvoji různých typů území. Pozornost je přitom zaměřena na dva způsoby trávení volného času se značnou lokální vazbou a potenciálem pro tvorbu sociálního kapitálu. Jedná se o druhé bydlení a spolkovou činnost. V případě druhého bydlení již provedené výzkumy rozšiřuje o dopady daného způsobu trávení volného času v konkrétních územích. Část disertace věnovaná spolkové činnosti navazuje na výzkumy sociálního kapitálu jako endogenního rozvoje zdroje.

Disertační práce je tvořena dvěma částmi. První část nejprve představuje obecná východiska práce, seznamuje s různými definicemi a pojetími volného času a shrnuje vývoj a základní přístupy k výzkumu volného času v geografii. Pozornost je věnována také vztahu člověka a prostoru, který poskytuje rámec pro výzkum dopadů a podmínek trávení volného času. Následuje kapitola, která diskutuje příčiny a důsledky kvantitativních a kvalitativních změn trávení volného času v moderní a pozdně moderní společnosti a jejich dopady na každodenní život obyvatel. Poslední kapitola první části práce je věnována problematice významu volného času v procesu formování a reprodukce sociálního kapitálu a územních identit, kterou zasazuje do širšího kulturně-společenského kontextu. Druhou část práce tvoří soubor pěti publikací. První článek je věnován využití času jako celku a společně s článkem srovnávacím trendy v trávení volného času v Česku a Německu poskytuje základní vstup do problematiky. Zbýlé tři články jsou empirickými studii zaměřenými na problematiku významu volného času v procesu formování a reprodukce sociálního kapitálu a územních identit.

Klíčová slova: geografie volného času, sociální kapitál, lokální identita, spolkové aktivity, druhé bydlení, Česko

Abstract:

The thesis discusses the importance of leisure as a part of an individual's everyday life for the formation of social relationships and ties influencing whole society. In fact, leisure is understood as a sample of practices and activities with underlying social and cultural factors. These practices are allocated in time and space, having an impact on space. The study is devoted to the use of leisure, its position and importance in the general time framework of a day. There is also a discussion of the trends and shifts in society associated with broader cultural and institutional processes (transformation of the labour market, globalisation, individualisation, differentiation, post-communist transformation, and the gender question). In addition, the study empirically examines the importance and potential of leisure activities for the formation of place attachment and associated processes of the creation of social capital, contact networks and knowledge transfer. Through these effects, leisure can contribute to the endogenous development of distinct types of area. In fact, attention is focused on two ways of leisure time activities with a considerable local tie and potential for the creation of social capital. These are the second home tourism and activities performed within voluntary associations. In the former case, previous research is widened by the impacts of the second home tourism in specific areas. The part of the thesis devoted to voluntary associations follows up the research into social capital as an endogenous development source.

The thesis consists of two parts. The first part introduces the general perspectives of the study, outlining various definitions and concepts of leisure and summarising the development and basic approaches to the leisure geography research. Attention is also paid to the relationship between man and space, which provides a framework for the research into the impacts and conditioning of leisure. This is followed by the chapter discussing the causes and consequences of quantitative and qualitative changes in free time spending in modern and late modern society and their impact on people's everyday life. The first part of the thesis concludes with a discussion of importance of leisure in the process of formation and reproduction of social capital and territorial identities, which it sets into a broader cultural and social context. The second part of the study consists of five publications. The first is devoted to the time use as a whole. Along with a paper comparing the trends in leisure in Czechia and Germany, it provides a basic overview of the topic. The remaining three papers are empirical studies focusing on the topic of importance of leisure in the process of formation and reproduction of social capital and local identities.

Keywords: geography of leisure, social capital, local identity, voluntary associations, second homes, Czechia

1. Úvod

Volný čas a s ním spojený průmysl se v průběhu 20. století staly jedněmi z nejdynamičtější rostoucích ekonomických odvětví (Crouch 2000, Roberts 2006, Colomb, Novy 2016). Kvantitativní nárůst volného času vedl v 60. letech sociální vědce k předpokladu neomezeného růstu volného času vedoucímu až k tzv. „společnosti volného času“ (Kaplan 1960, Dumazedier 1962, Miller a Robinson 1963, Gabor 1964, Lee 1964, Roberts 1970, Sessoms 1972, Neulinger 1974). Ačkoli se tato vize doposud nenaplnila a trend nárůstu množství volného času se v rozvinutých zemích zpomalil, význam volného času, jak z hlediska ekonomického (měřeno růstem spotřeby/výdajů na něj), tak z hlediska důležitosti, kterou mu přisuzují jednotlivci, je neoddiskutovatelný. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná z hlediska sociální vědy o nepodstatnou kategorii, o jakési opozitum k pro společnost mnohem zásadnější práci. Hlubší vhled do problematiky ale ukazuje, že volný čas je oblastí, která velmi dobře vypovídá o charakteru společnosti. Spíše než opozitum k práci, je dnešní volný čas formou sociálního a kulturního života, určitým ukazatelem životního stylu nebo dokonce zrcadlem společnosti.

Jedinec žijící v pozdně moderní společnosti¹ je každodenně postaven před dilema, jakým způsobem utvářet svůj vlastní životní styl, formovat svoji vlastní identitu (Giddens 1991) a volný čas je sférou, kterou velká část populace považuje za tu, kdy se může relativně svobodně projevit (Neulinger 1974, Parker 1976, Ibrahim 1991, Best 2010). Naše volba je ale vždy do větší či menší míry sociálně konstruovaná skrze sociální a ekonomické podmínky a především v kontextu komerčně formované nabídky průmyslu volného času, můžeme volný čas považovat spíše za jakousi iluzi svobody (Rojek 2010, Carr 2017). Volný čas je tak velmi často komodifikovanou či prefabrikovanou konzumní rekreací (Carr 2017). Může se ale jednat i o sféru, kdy se jedinec vyhne komerční standardní nabídce a prožívá svůj volný čas autenticky a přináší tak užitek sobě i společnosti jako celku (Stebbins 2007, Blackshaw 2010, Rojek 2010).

¹ Za pozdně moderní společnost je v této práci v souladu s Giddensem (1991) považováno poslední období modernity. Modernitu Giddens charakterizuje jako přechod od tradiční k moderní společnosti spojenou s reorganizací časoprostorových vztahů, vznikem abstraktních systémů a rostoucího mírou reflexivity, jež mají značné sociální dopady. Období pozdní moderny Giddens spojuje především s ještě výraznější reflexivitou spojenou s růstem skepticismu k vědě, technice, práci, rodině i abstraktním systémům jako celek. Reflexivita také souvisí s uvědomováním si rizik (viz také riziková společnost Ulricha Becka 2004) a projevuje se i v rámci sebeidentifikace (sebereflexe), kdy vlastní já je takové, jaké jej uděláme.

Za posledních několik desítek let se v souvislosti s modernizací značně změnil časoprostorové vztahy (Harvey 1996, Giddens 2003), jejichž dopady na životní styl, resp. trávení volného času, jsou často rozporuplné. Dříve relativně izolované lokality, jsou propojenější, a i lidské aktivity můžeme větší měrou popsat pomocí procesů cirkulace v rámci dne, roku i životního cyklu. Částečně mizí skrze procesy standardizace a unifikace rozdíly mezi jednotlivými stále propojenějšími místy, čímž je narušováno tradiční sepětí s místem a jeho lokální komunitou s jasnými rituály a posloupnostmi (Wellman 1979, 1996, Musil 2002). Některé poznatky ale ukazují, že tento proces může do určité míry vést k opětovnému hledání autenticity, úsilí o návrat k tradičním hodnotám a ke snaze najít vazbu ke konkrétnímu místu i komunitě (Harvey 2012), což se často děje právě skrze volnočasové aktivity.

Na výše naznačené modernizační procesy vedoucí k transformaci geografické organizace společnosti navazuje diskuze o významu a povaze sociálních vazeb ve společnosti a jejich vztahu k prostoru. Výzkumy věnované socioekonomické vyspělosti regionů a územnímu rozvoji jsou tak stále častěji doplňovány poznatky o formálních i neformálních sociálních kontaktech, formování postojů/stereotypů a jejich reprodukce v čase, kvalitě sdílených norem a hodnot, důvěře ve společnosti, percepci regionu jeho obyvateli, formování regionálních identit a socializaci regionálních a lokálních komunit (Chromý, Skála 2010). Takto orientovaný výzkum vychází z předpokladu, že právě kvalita sociálního prostředí je významným faktorem ovlivňujícím nejen kvalitu života v lokalitách, ale i endogenní rozvojový potenciál regionálních či lokálních komunit (Hampl 2003, Onyx, Leonard 2010, Chromý, Skála 2010). Nedílnou součástí každého sociálního prostředí i komunity jsou kontakty, které vznikají v rámci trávení volného času, který je pro socialitu a sociální identifikaci jedinců velmi významnou sférou (Hemingway 1999, 2006, Putnam 2000, Blackshaw, Long 2005, Ingen, Eijck 2009, Kůsová 2013). Setkání v rámci volnočasových aktivit lidi spojuje v podmínkách a okolnostech, které ačkoli mohou být považovány za přechodné či prchavé, jsou zúčastněnými prociťovány jako hluboké a smysluplné (Blackshaw 2010).

V obecné rovině je cílem předkládané práce diskutovat význam volného času jako součásti každodenního života jednotlivce pro formování vztahů a vazeb ovlivňujících společnost jako celek. Volný čas je přitom pojímán nejen jako daná, statická jednotka (ačkoli ani tomuto pojetí není možné se vyhnout především ve výzkumu time-use), ale

jako soubor praktik a činností, které jsou socio-kulturně podmíněné. Tyto praktiky jsou jednak prostorově, ale i časově, alokovány, a jednak se v prostoru projevují. Předkládanou práci je třeba vnímat v širším kontextu dlouhodobého výzkumu pracoviště zaměřeného na problematiku formování územních identit a sociálního kapitálu. Dále práce navazuje na výzkum problematiky druhého bydlení jako specifické formy trávení volného času.

Práce je zaměřena na následující výzkumná témata, která se prolínají jednotlivými kapitolami práce i předkládanými články.

1. Český geografický výzkum se tradičně věnuje dopadům volnočasových aktivit v prostoru. Pozornost je věnována především cestovnímu ruchu, za jehož součást můžeme považovat i druhé bydlení, jež bylo doposud zkoumáno především v kontextu výzkumu vývoje sídelního systému. Předkládaná studie svou orientací na společenské dopady druhého bydlení v podobě formování sociálního kapitálu a územních identit navazuje na provedené výzkumy. Problematiku navíc v rámci teoretické diskuze propojuje se širšími sociokulturními souvislostmi, resp. modernizačními procesy. Jedním z cílů práce je obohatit stávající geografický výzkum o teoretické koncepty z různých oborů, které jsou relevantní pro geografické studium volného času, přičemž větší pozornost je věnována teoreticko-metodologickým přístupům relevantním pro období tzv. kulturního obratu a změně předmětové orientace geografie ve smyslu problémové orientace.
2. Volný čas je významnou složkou lidského života a ve vyspělých společnostech stále přibývají možnosti, jak jej využít. Často je považován za hlavní ukazatel životního stylu jednotlivců. Zároveň jsou množství i způsob trávení volného času ovlivňovány řadou demografických i socioekonomických ukazatelů. Dalším cílem je tedy diskuze problematiky využití volného času, jeho pozice a význam v celkovém časovém snímku dne. Zkoumány jsou trendy a posuny ve společnosti související se širšími kulturními a institucionálními procesy (proměna trhu práce, globalizace, individualizace, diferenciací, postsocialistická transformace). Důraz je kladen také na významné diferenciací faktory, jako je pohlaví a fáze životního cyklu.
3. V souvislosti s odklonem od tradiční společnosti a rostoucí modernizací spojenou s otevřenějšími možnostmi, je pro člověka stále důležitější otázka hledání sebe sama, své vlastní identity. Volný čas představuje sféru, ve které můžeme na rozdíl

od práce relativně svobodněji vyjádřit své osobní preference. Součástí procesu sebeidentifikace je i vztah k místu, který se s měnícími se možnostmi komunikace v současnosti dynamicky mění. Třetí cíl práce propojuje problematiku volného času a místa, když je zaměřen na význam a potenciál volného času a aktivit v rámci něj vykonávaných pro formování vazby k místu a s tím souvisejícími procesy vzniku sociálního kapitálu, sítí kontaktů a šíření znalostí. Skrze tyto efekty tak volný čas může přispívat k endogennímu rozvoji různých typů území. Pozornost je přitom zaměřena na dva způsoby trávení volného času se značnou lokální vazbou a potenciálem pro tvorbu sociálního kapitálu. Jedná se o druhé bydlení a spolkovou činnost. V případě druhého bydlení již provedené výzkumy rozšiřuje o dopady daného způsobu trávení volného času v konkrétních územích. Část disertace věnovaná spolkové činnosti navazuje na výzkumy sociálního kapitálu jako endogenního rozvojového zdroje.

Metodologický přístup disertační práce vychází z přesvědčení, že ideálním způsobem výzkumu je kombinace kvantitativních (analýza dat o trávení času, hot-spot analýza spolkové aktivity, data o druhém bydlení, analýza sítí kontaktů) a kvalitativních metod (polostrukturované rozhovory). Pozornost je tak věnována jak extenzivním/kvantitativním charakteristikám trávení volného času a regionální diferenciaci vybraných forem jeho trávení, tak kvalitativnímu/intenzivnímu studiu jeho projevů ve vybraných lokalitách. V teoretické rovině práce usiluje o propojení problematiky trávení volného času s konceptualizacemi, které se snaží vysvětlit současnou sociální realitu – především koncept rizikové a reflexivní společnosti (Giddens 2003, Beck 2004). Dále práce navazuje na problematiku modernizace spojenou s posuny směrem k postmaterialismu (Inglehart 1997) a diskutuje teorii společnosti volného času (Dumazedier 1962, Neulinger 1974) a z ní vycházející koncepty (Schulze 1992, Stebbins 2007, Ravencroft, Gilchrist 2009). Empirické práce vycházejí z konceptů sociálního kapitálu a lokálních identit (např. Putnam 2000, Paasi 1986), které navazují na teoretické diskuze o (re)produkci prostoru a konceptu místa (Tuan 1977, Lefebvre 1991, Crouch 2001). Výstup věnovaný trávení času jako celku vychází z feministické perspektivy sociální konstrukce genderových vztahů v soukromém a veřejném prostoru a jejich dopadů na každodenní život žen a mužů. Teoretická východiska jsou zpracována do vstupního textu disertační práce i do příložených publikací. Podrobnější informace o použitých metodách výzkumu jsou uvedeny v popisu jednotlivých publikačních výstupů v druhém oddílu disertační práce.

Práce se skládá ze dvou částí. První část zasazuje výzkum volného času do širšího kontextu. Nejprve je pozornost věnována vymezení samotného pojmu volný čas, následuje diskuze vývoje teoreticko-metodologických přístupů geografického výzkumu volného času. Další kapitola je věnována významu volného času pro současnou společnost jak z kvantitativního pohledu, tedy z hlediska množství volného času, tak z pohledu kvalitativního, kdy je vysvětlen význam volného času pro tvorbu vlastního životního stylu a sebeidentifikaci. Následující kapitola zasazuje problematiku volného času do prostorového kontextu, když jsou rozebrány jeho prostorové projevy v podobě dopadů volnočasových aktivit na formování lokální identity a sociálního kapitálu. Tato problematika je na závěr kapitoly diskutována v širším kontextu společenských změn v pozdně moderní společnosti. Druhá část disertační práce je pak složena z pěti publikací, které autorka disertace napsala sama nebo v týmu. Dva články jsou věnovány diskuzi základních charakteristik a trendů v trávení volného času v Česku. První z nich poskytuje výchozí informace o časovém snímku dne a rozdělení volnočasových aktivit. Trávení času je v článku zkoumáno v kontextu postsocialismu a s ohledem na genderovou otázku. Druhý článek na základě empirických dat diskutuje vybrané koncepty popisující dnešní společnost jako společnost orientovanou právě na zážitky získávané v rámci volného času. Další tři výstupy jsou empirickými studiemi zaměřenými na problematiku formování sociálního kapitálu a lokální identity v kontextu trávení volného času. První článek je věnován problematice spolkových aktivit, další dvě publikace diskutují dopady druhého bydlení jako specifické formy trávení volného času.

2. Vymezení pojmu volný čas

Nejčastěji citovanou definicí volného času, ze které vychází, nebo ji alespoň v rámci kritiky zmiňuje, většina zahraničních i českých autorů (Filipcová 1966, Teplý 1971, Vážanský 1992, Spousta a kol. 1994, Hodaň 1997, Slepíčková 2000, Duffková, Tuček 2003), formuloval v 60. letech francouzský sociolog Joffree Dumazedier (1962). Ten považuje volný čas za dobu, kdy je člověk, na rozdíl od času, kdy se věnuje práci a dalším povinnostem, svobodný. Nabízí tak kombinaci voluntaristického pohledu s vymezením volného času jako reziduálního, tedy času, kterým disponujeme po splnění ostatních povinností. Následující kapitola diskutuje Dumazedierovo vymezení volného času a poukazuje na problémy, které jsou s jeho nekritickým přejímáním spojené.

Dumazedier spojuje vznik volného času až s obdobím industrializace, kdy došlo k jasnému oddělení práce a volného času, ve smyslu pevné pracovní doby. Formuluje dva základní předpoklady vzniku volného času, které podle něj lze najít jen v civilizaci industriální a postindustriální: „1) Činnosti ve společnosti se ve svém celku již neřídí povinnostmi uloženými komunitou. Alespoň jedna část těchto činností se vymyká kolektivním ritům, a to zvláště práce a volný čas. Tuto část určuje svobodná volba jednotlivců, ačkoli sociální determinismus zřejmě tuto svobodnou volbu ovlivňuje. 2) Profesionální práce se odpoutala od druhých činností. Je vymezována podle vůle člověka, nikoli podle přírody. Kromě toho je speciálně zorganizována, takže volný čas je od ní dost jasně oddělený nebo oddělitelný.“ (Dumazedier 1966/1962, s. 444)

Podle Dumazediera byla v tradičních společnostech žijících komunitně práce a volný čas více propojená, obě činnosti byly spojeny s komunitním životem, tedy nezahrnovaly, na rozdíl od práce i volného času v industriální a postindustriální společnosti, možnosti svobodné volby. To ale neznamená, že nebyly vykonávány aktivity volného času (hry, zábava, hudba atp.). Podobný byl pravděpodobně také prožitek spojený s těmito aktivitami, proto také sociologové, kteří vymezují volný čas primárně na základě charakteristiky jeho prožitku (Rojek 1995, Hodaň 2002), nespojují vznik volného času s industrializací. Na základě prožitku definovali volný čas již řeční filozofové, a jak se dozvíme dále v textu, toto pojetí, nebylo tak vzdálené od současného pojmání volného času některými autory. Aristoteles pro volný čas používal pojem „scholē“, který charakterizoval jako čas věnovaný rozjímavé intelektuální činnosti, která je pro člověka

uspokojujícím stavem myslí spojeným s rozjímavým a svobodným učením bez zjevného praktického cíle (Rojek 2010). V tomto pojetí nemá volný čas nic společného s nicneděláním a zahálkou nebo hrou, které jsou odpočinkem od práce. Ačkoli Aristoteles vyčleňuje z volného času politiku, má pro něj politický rozměr. Jelikož svobodní občané měli právo být voleni, bylo také jejich povinností se sebezdokonalovat, k čemuž byl určen právě volný čas (Hodaň, Čihovský 2008). Volný čas (*schole*) byl v řecké filozofii považován za vrchol lidského štěstí, svoboda spočívala v tom, že člověk nemusel pracovat. *Schole* tak nebylo na rozdíl od většiny dnešních pojetí volného času opozitum k práci, ale opozitum k zahálce (Blackshaw 2010). Volný čas byl považován za zrcadlo společnosti (Čihovský 2002).

Na základě druhého Dumazedierova předpokladu vymezujeme volný čas jako to, co zbyde po splnění pracovních povinností (placená práce), povinností spojených s domácností a dětmi (neplacená práce) a dalších nutných činností (hygiena, spánek, strava a další). Mimopracovní dobu bez volného času nazýváme na základě tohoto dělení také časem vázaným (více viz Gelná, Fialová 2011, Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017). Dumazedier (1966/1962) takto reziduálně vymezenému volnému času přisoudil následující vlastnosti: 1. Volný čas osvobozuje od povinností, které jsou pro společnost primární, jako je práce, rodina, škola či duchovní instituce². 2. „*Volný čas je nezainteresovaný, tj. nemá žádný zjištný cíl (profesionální práce), žádný utilitární cíl (povinnosti v domácnosti) ani žádný ideologický nebo přesvědčovací cíl jako úkoly politické nebo duchovní.*“ (s. 444) Přestože neslouží žádnému materiálnímu ani společenskému cíli, je volný čas materiálně a sociálně determinován. 3. Volný čas je hedonistický. „*Volný čas zprvu vymezený negativně ve vztahu k povinnostem a finalitě, které ukládají základní zařízení společnosti, je vymezen kladně ve vztahu k potřebám jednotlivce – vyznačuje se snahou dosáhnout uspokojení. Tato snaha má hedonistický charakter. Štěstí se jistě neredukuje na volný čas, může provázet vykonávání základních společenských povinností. Ale hledání blaha, potěšení a radosti je jedním z charakteristických rysů volného času...Tento stav může znamenat odstranění všeho napětí, vsí pozornosti i vsí koncentrace a zároveň vyvolat maximální úsilí*“ (s. 445) To se může podobat až náboženské askezi. Jedná se přitom o úsilí, které vyplynulo ze svobodné

² Dumazedier přitom uznává, že stejně jako jakákoli jiná činnost podléhá determinujícím faktorům společnosti (smlouva, schůzka, stanovy sportovního klubu apod.). Nicméně hlouběji tyto faktory nerozebírá.

volby. Základní funkce volného času jsou pak podle autora odpočinek a rozptýlení (především od práce) a rozvoj osobnosti.

Podle Dumazediera je tedy volný čas tím, co děláme, pokud nejsme v práci a může symbolizovat naši nespokojenost s prací. Z tohoto pohledu je volný čas něco, co je svobodné a individuální oproti práci, která je veřejná, sociální a regulovaná (Slater 1998 cit. v Blackshaw 2010). Parker (1971, 1983) rozděluje vztah práce a volného času do třech kategorií: opozice (ti co mají nebezpečnou a fyzicky náročnou práci často tráví svůj volný čas alkoholem a hazardem společně se svými kolegy), neutrální vztah: rutinní práce vedoucí k apatii, což vede k pasivitě a monotónnosti i ve volném čase), rozšiřující (ti co mají uspokojující práci, častěji rozšiřují svojí sociální síť a aktivity spojené s prací i do volného času). Toto dělení je však vzhledem k existenci mnoha výjimek (nezaměstnaní, ženy v domácnosti, důchodci), jejichž volný čas je utvářený jinak, velmi zjednodušující. Může se jednat o fáze života, kdy jedinec disponuje volným časem, avšak nedisponuje prostředky potřebnými na různé formy jeho trávení, a nemá ani dostatek sebevědomí a není schopen si dostatek volného času uvědomit a užít (Blackshaw 2010). Vymezovat volný čas jako protiklad k práci, má zajisté své opodstatnění, tuto vazbu však nelze limitovat na zjednodušené tvrzení, že méně práce znamená více volného času a že více volného času znamená více svobody. Naopak, méně práce zpravidla vede k menšímu přístupu ke zdrojům (materiálním i sociálním), které jsou často nutné i pro smysluplné trávení volného času. Navíc v souvislosti s postfordistickými praktikami, kdy je práce výrazně flexibilnější (více viz kap. 4), se sféry volného času a práce propojují – dediferencují (Rojek 2010). Z tohoto pohledu pak není volný čas protikladem k práci, ale její nedělitelnou součástí (více viz dále).

Další významnou vlastností volného času je podle Dumazediera i dalších³ svoboda. Volný čas je považován za sféru života, kdy jsme splnili všechny povinnosti a můžeme se sami rozhodovat, co budeme dělat. Toto pojetí však nezohledňuje obsah a kvalitu takto tráveného času a především nereflektuje, jakým způsobem daný jedinec volný čas získal (Blackshaw 2010). Schopnost užít si svobodu volného času je vždy ovlivněna dalšími souvislostmi, protože volný čas se odehrává vždy v širším kontextu společnosti i osobní situace, kterou může být například nedobrovolná nezaměstnanost. Věnuje se např. jedinec

³ Například Yolton a kol. (1953), De Grazia (1962) uvádějí, že volný čas je svobodně vybraný čas využívaný bez omezení každodenního života, podobně ale i aktuálnější studie (Maříková 1996, Spousta a kol. 1994, Roberts 2006).

aktivitě, protože se volně rozhodl nebo proto, že nemá nic lepšího na práci, jelikož je nezaměstnaný? Do jaké míry je odpočinek nutný pro práci svobodnou volbou (Hodaň, Čihovský 2008)? A ačkoli v různých výzkumech je respondenty volný čas považován za sféru, kdy se cítí nesvobodněji (Roberts 2006), nevypovídá tento subjektivní pocit o tom, jaké okolnosti (diskurzivní podmíněnosti) respondenty k této výpovědi vedly. I když může mít daný jedinec pocit, že si danou aktivitu vybírá svobodně, tak je ovlivňován prostředím, kde je osobní autonomie podporována a formována mnoha sociálními, kulturními, geografickými a ekonomickými faktory. Ostatně i samotné zobrazení (ztvárnění) a význam svobody, volby a nezávislosti (sebeurčení) je kulturně kódované a sociálně tematizované (Rojek, Shaw, Veal 2006).

Třetí oblast, se kterou Dumazedier volný čas spojuje, je osobní uspokojení, tedy samotné charakteristiky volnočasového prožitku, který může být jakýmsi totálním prožitkem, který není nijak ohraničen. Často citovaným konceptem v této souvislosti je tzv. koncept „flow“ (Csikzentmihalyi 1974). Idea tohoto konceptu spočívá v tom, že volný čas umožňuje jedinci vstoupit do světa „proudění“ (flow) či superuvědomění (super-consciousness) – vztahu s časem, prostorem a zážitkem, který je velmi vzdálený od každodenních prožitků. V takovém momentu je daný jedinec vlastně jednotou s procesem i obsahem dané aktivity, žije jen přítomným okamžikem. Daná aktivita je pro jedince do takové míry pohlcující, že může ztrácet vědomí ve smyslu překročení běžných hranic (transcendence). Pro ty jedince, kteří vyhledávají svobodu skrze hluboký zážitek (flow), je právě volný čas (nikoli práce) tím, na co se v životě soustředí. Podobným způsobem definuje z českých autorů volný čas také Hlavinka (2002). Na základě tohoto pohledu na volný čas jej můžeme podobně jako psycholog Neulinger (1974) definovat jako subjektivní pocit svobody. Podobně definuje volný čas také Šípek (2001, cit. v Hodaň, Čihovský 2008 s. 61), který jej považuje za „*psychologický prostor, ve kterém se člověk dostává blíž sám k sobě a kde se může poměrně svobodně rodit, utvářet, modifikovat jasně představy o tom, kdo je, co chce, co bude, kam jde apod.*“ Takové definice sice pomáhají pochopit význam volného času pro jednotlivce z psychologického pohledu, z pohledu společenských věd však opět naráží na opomenutí širších společenských souvislostí. V této souvislosti uvádí vhodný příklad automobilových závodníků Dennis a Urry (2009). Jízdu autem není podle autorů možné považovat jen za činnost, která jedinci umožňuje svobodu, ale auto je hlavní komponent systému, který dává iluzi svobody, zatímco vytváří jeho uživatele závislými na ropě, řízení provozu a ničí životní prostředí.

Výše byly zmíněny některé dílčí kritiky Dumazedierovy definice volného času. Poněkud radikálnější pohled na tuto problematiku nabízí postmoderní teorie, jejímž asi nejvýznamnějším představitelem je v oblasti výzkumu volného času Chris Rojek. Tento autor mluví o volném čase jako o decentrovaném, protože jeho význam i realita jsou strukturovány pomocí jazyka. To, co považujeme za objektivní, je výsledkem slovníku, který je používán. Volný čas je tak součástí reprezentace a symbolického aparátu, který používáme za účelem vyjednávání každodenního života. Pokud tedy vytváříme teorie o volném čase, neděláme prohlášení o reálném světě, ale jen reprodukovujeme to, co je dáno jazykem, který používáme. To, o čem se domníváme, že je pravda, je pak jen konvenčním diskurzem. Na základě tohoto uvažování by mělo být úkolem sociálního vědce neustále zpochybňovat své vlastní předpoklady, výzkum by měl být nikdy nekončícím revizionismem. A právě tento způsob uvažování vedl Rojeka (2010) ke kritice stávajících definic volného času založených na voluntarismu a vztahu k práci. Některé argumenty jeho kritiky již byly naznačeny výše, nicméně Rojek na jejich základě zpochybňuje samotnou existenci volného času, tak jak je obecně chápán.

Rojek (2010) vychází z předpokladu, že to, co nazýváme svobodou, je závislé na nutnosti být uznán kompetentním hráčem a věrohodným občanem. Kompetentnost vyžaduje znalost kulturních a sociálních zvyků, schopnost monitorovat naše pocity a činnosti za účelem odhadu jejich dopadu na ostatní a schopnost zhodnocovat správně sociální situace. Všechny tyto schopnosti můžeme shrnout jako emoční inteligenci (Goleman 1995 cit. v Rojek 2010). Regulace a prezentace našich kompetencí pak vyžaduje emoční práci (Hochschild 1983 cit. v Rojek 2010). Vytváření kredibility a kompetence v každodenním životě je naučeným chováním a vyžaduje značnou a trvalou energii a snahu i ve volném čase. Kompetence, kredibilita a relevance jsou požadavkem dnešní společnosti na dobrého a hodnotného občana. Jsou na nás kladeny požadavky znalostí a dovedností, které nesouvisí přímo s naším povoláním, ale mají co do činění s kulturou, společností, ekonomikou, politikou a psychologií. Věci, ze kterých máme radost, které nás pohlcují, si tak často nevědomě vybíráme tak, aby měly dopady, které můžeme transformovat do dalších oblastí jako je politika či práce. Podle Rojeka je to právě volný čas, kdy dochází k akumulaci emoční inteligence a praktik emoční práce, které zvyšují osobní prestiž. Skrze hraní a relaxaci sbíráme data a přijímáme role, které mají potenciál zvýšit emoční inteligenci a zlepšit kapacitu naší emoční práce. To se odráží v naší práci, ale třeba i schopnosti najít partnera. Volný čas jako součást „work-life balance“, není

odtržen od sociálního kontextu, svoboda a slast jsou sociálně a ekonomicky podmíněné. Podle Rojeka jsme ve volném čase skutečně zpravidla v prostředí, které je uvolněnější než v práci a používáme odlišné zdroje a aspekty naší osobnosti. Naše chování ale zároveň vyplývá z našeho společenského postavení, ale i ze snahy postavení ve společnosti budovat. Ve volném čase jsme v jiném režimu vzájemnosti a reciprocity, ale stále je to režim ohraničený a limitovaný, tedy nikoli svobodný, protože i ve volném čase si uvědomujeme naši potřebu adaptace a učení se. Volný čas není podle Rojeka ani konzumace, i když je primárně poháněn kapitalistickým procesem akumulace. Není to ani aktivita určená k regeneraci od práce nebo protikladem k práci, její role není jen kompenzační. Volný čas je tedy podle Rojeka, stejně jako pro řecké filozofy, školou života. Svoboda, se kterou je často spojován, je prázdným pojmem.

Z diskuze výše vyplývá, že demarkace volného času a práce byla a je velmi složitá, protože nelze jednotně popisovat celou populaci, a protože především v postindustriální společnosti nabývají obě kategorie některých shodných charakteristik (propojenost s konzumem, sebeidentifikací a naznačováním vlastní pozice ve společnosti – více k tomuto tématu viz kap. 4). Hlavní otázkou tedy je, zda volný čas definovat podle toho, kdy se odehrává nebo podle toho, jak je prožíván jednotlivci, ovšem omezit definici jen na danou aktivitu, je vždy zavádějící, protože téměř každá činnost může být prací i zábavou. Rojekova diskurzivní analýza je přínosná v tom, že nutí zamyslet se a zpochybňovat běžně používané pojmy, které mohou svojí nepřesností či překonaností do určité míry zastiňovat hlavní problémy. Podobné uvažování jako Rojeka, vedlo Hodaně a Čihovského (2008) k návrhu nahradit pojem volný čas, pojmem životní styl. Podobně Urbánek (2002) logickým uvažováním nad pojmem volný čas v sociologickém smyslu dochází k závěru, že volný ve smyslu svobodného času, který není prací, vlastně neexistuje. Podle Robertse (2006) je vhodné zaměřit se na prožitky a dopady, jednotlivých aktivit, ať už je zařadíme mezi volnočasové nebo ne, protože právě jejich výzkum může mít značnou politickou relevanci. Je ale také potřebné studovat je v kontextu práce, která je významnou oblastí současné společnosti. Zajímavý pohled nabízí Carr (2017), který vymezuje dvě formy volného času. První nazývá tzv. konzumní rekreací, kterou definuje primárně jako opozitum k práci, jakýsi způsob odpočinku na základě pasivního vyžití. Druhou formou volného času je podle autora autentický volný čas, který je charakteristický svým jasným směřováním k sebepoznání a osvobození vlastního já od společenských (především konzumních) tlaků. Takto vymezený autentický

volný čas pak podle autora nelze oddělit od sféry práce a je tedy podobně, jak navrhuje Hodaň, Čihovský (2008) spíše životním stylem.

Pro účely této disertace je používán pojem volný čas vymezený v Dumazedierovském duchu, je však přihlíženo k širším společenským souvislostem (především vztahu volného času k práci a sebeidentifikaci), naznačeným v rámci výše uvedené diskuze i dále v textu. Tématu práce (význam volného času pro jedince i společnost) je velmi blízké i Carrovo (2017) vymezení autentického volného času.

3. Vývoj teoreticko-metodologických přístupů geografického výzkumu volného času

Geografie se tradičně věnuje výzkumu prostorových procesů, které souvisejí s rozvojem i dopady volného času a s ním spojeného průmyslu, který byl především v průběhu 20. století velmi dynamický (Roberts 1999, Crouch 2000, Colomb, Novy 2016). Města se mění a jednotlivé čtvrtě získávají nové významy ve spojitosti s volným časem (Law 2000), vznikají life-stylové čtvrti spojené s různými subkulturami (Pixová 2013), nákupní centra (Baker, Haytko 2000, Spilková 2003, Spilková, Radová 2011), naopak ubývá zeleně a některé aktivity (např. sportovní stadiony) jsou delokalizovány do okrajových částí měst. S volným časem se mění i funkce venkova (Fialová, Vágner 2005, Špačková, Ouředníček, Feřtrová 2011), kde získávají na významu jeho volnočasové/rekreační aspekty, čímž se mění i struktura zaměstnanosti a celkové ekonomické zaměření některých oblastí (Shaw, Williams 1994, Kadlecová, Fialová 2010, Gelná, Fialová 2010). S tím souvisejí dopady na životní, kulturní i sociální prostředí lokalit, výstavbou infrastruktury i změnou dostupnosti některých (dříve) periferních oblastí. Roste také zájem o památky vedoucí k jejich komercializaci a komodifikaci (Shaw, Williams 1994, Ganon 1994, Goulding 2000, Dumbrovská, Fialová 2014).

V rámci pozitivistického přístupu je prostor nahlížen jako objektivní jednotka s určitými ekonomickými, sociálními a environmentálními charakteristikami, jež ovlivňují lokalizační faktory. Výsledky takového výzkumu jsou pak racionálním nástrojem při plánování soukromých investic, veřejných výdajů i v marketingu. Zkoumána je dostupnost míst, geografické charakteristiky i prostorový pohyb osob, nabídky i poptávky v rámci volného času (Shaw, Williams 1994, Gronau, Kagermeier 2007, Vystoupil 2007, Vystoupil a kol. 2010, Navrátil a kol. 2012). Výzkum zaměřený na trávení času (time use) pak sleduje vertikální a horizontální prostorovou diferenciaci životních způsobů a stylů, které jsou s volným časem úzce provázány (Červinka 1966, Duffková, Tuček 2003, Anxo a kol. 2011). Tento směr výzkumu je v geografii často provázán s konceptem geografie času představeném Torstenem Hägerstrandem (1975), který poskytuje jazyk a metodiku pro popis i interpretaci každodenního lidského pohybu v čase a prostoru (Palm 1981, Vilhelmson 1999, Zhang 2005, Ira 2006, Quin 2010, Pospíšilová, Ouředníček 2011, Klapka, Siwek, Frantál 2012). Důraz je přitom kladen na jednotlivce a jeho individuální rozhodování, které je omezeno vnějšími přírodními a společenskými podmínkami (více

viz Ira 2001, Novák 2010). Podle Ellegard (1999) poznání dílčích aktivit a jejich charakteristik (závazné, volné, fixované v místě, fixované v čase, spojené s další osobou atd.) umožňuje identifikovat různé kontexty života jednotlivce, skrze které lze pochopit každodenní životy lidí. V rámci behaviorálních přístupů je zkoumána i otázka chování a motivace návštěvníků a turistů, které jsou reflektovány v teorii destinačního cyklu. Ten souvisí s dopady cestovního ruchu na danou destinaci, kdy mohou trvalé změny destinace způsobené samotným cestovním ruchem vést k jeho stagnaci či úpadku (více viz Butler 2006, Pásková 2008). Teorie je diskutována nejčastěji v souvislosti s cestovním ruchem, můžeme ji však aplikovat i na další místa trávení volného času, kde dochází k výstavbě infrastruktury a koncentraci nerezidentů. Navíc se stává stále složitějším rozlišit mezi cestovním ruchem a volným časem či dokonce každodenním životem. Urry (1995) tvrdí, že zážitky, které byly spojovány s turismem, jako je proces zírání a poznávání odlišných kultur jsou dnes dosažitelné i v rámci různých kontextů každodenního života (virtuální realita, tematické parky, etnické čtvrti, restaurace a další). Podobně se stírají i rozdíly mezi prací a volným časem (viz výše) či služební a pracovní cestou (Pizam, Uriely, Reichel 2000, Uriely 2001). Místa, aktivity i společnosti se stávají složitějšími, ne tak lehce typologizovatelnými.

Tím se dostáváme od pozitivisticky zaměřeného přístupu, který ač má své neoddiskutovatelné opodstatnění, do určité míry postrádá propojení všech jevů spojených s výše naznačenými procesy s člověkem jako aktivním subjektem, který v rámci volnočasových aktivit utváří vlastní identitu a dává smysl svému vlastnímu životu, k postpozitivistickým geografickým přístupům a k tzv. kulturnímu obratu, jejichž znaky bylo užší provázání geografie se širším proudem společenských a humanitních věd (Osman, Matoušek 2014). Geografie volného času se posunula blíže k diskuzi a konceptualizaci procesů volného času, kde jsou prostorové vztahy viděny jako relativní a dynamické, jako zkoumané skrze reprezentaci, kontext a produkci a konzumaci prostoru (Crouch 2006).

Aktuálními tématy jsou komercializace volného času, lifestylizace ve smyslu stylizace životního stylu (Dimanche, Samdahl 1994, Mowl, Towner 1995, Aitchison 1999, Šafir 2008, Cohen 2016), změna významů různých prostor - například krajina jako součást komerčního průmyslu volného času, změna funkce venkova, proměna měst (Fialová Vágner 2005, Zhang a kol. 2008, Perlín, Kučerová, Kučera 2010, Kučera, Kučerová

2012, Lipský a kol. 2013, Sidali, Kastenholz, Bianchi 2015), koncept lokální identity v souvislosti s volnočasovými aktivitami (Bessiere 1998, Williams 2002, Fialová a kol. 2010), koncept zírání (leisure gaze) a jeho další rozvoj ve smyslu vtělených prožitků (leisure embodiment; Urry, Larsen 2011, Rakic, Chambers 2012). S tím se pojí zaměření výzkumu na člověka jako aktivního, do určité míry individualizovaného, jedince ovlivňujícího prostředí, ve kterém žije – zkoumány jsou způsoby, jak lidé vnímají prostor kolem sebe (perception), jak prostor prožívají (encounter), jak si skrze toto prožívání utvářejí vztah k místům (identita) a tím samotná místa také formují (spacing). Tento subjektivní pohled však není zkoumán izolovaně, ale v širším kontextu kultury, jako skupiny hodnot a norem, které vytvářejí významy, jež jsou předávány v každodenním životě, skrze materiální a symbolické projevy, tzv. performativity⁴(Crang 1998, Campbell 2009)⁵. Tyto projevy pak formují a zpětně jsou formovány skrze diskurzy. Každodenní život lidí je pak reprezentací určitého diskurzu. Reprezentací jsou přitom myšleny vědomé i nevědomé sociální praktiky a způsoby zobrazování a popisování míst, skupin lidí i odborných pojmů, jako je například volný čas (viz diskuze definice volného času). V reprezentaci jsou tak obsažené mocenské vztahy, nikoli ve smyslu moci určité skupiny osob, ale ve smyslu způsobů utváření společenských vztahů a dohod na různých měřítkových úrovních (v rodině, mezi jednotlivými etniky či mezi rezidenty a návštěvníky v rámci cestovního ruchu; van Dijk 1997, 2008, Holloway, Hubbard 2001). Kultura, tak jak je v rámci současných společenských a humanitních věd chápána, není považována za obecně platný rámeček, ale naopak zahrnuje obrovské množství kontextů, které jsou značně individualizované (reklama a média, škola, rodina, přátelství a další). Vzhledem k tomu tak kultura není ani nic statického. Tak jak se mění postoje, životní zkušenosti, ale i pohyby, rutinní chování, či způsob vnímání některých míst, mění se i sama kultura. Důraz je tedy kladen na procesnost a neustálé ustanovování významů jednáním jednotlivých aktérů (Osman, Matoušek 2014). Postmoderní, poststrukturalistické či postpozitivistické přístupy, jež jsou zde poněkud nepřesně kladeny na jednotlivou

⁴ Podle Judith Butler (1988) je vše, co děláme, jak se chováme výsledkem kontextu, diskurzu. Nejednáme tedy na základě jakéhokoli vnitřního já. Do určité míry extrémní, je pak tvrzení Lyotarda (1984), který považuje performativitu za jakousi optimalizaci mezi vstupy a výstupy současné tržní společnosti. Performativita je tedy i způsobem, jak legitimizovat vědecká tvrzení, která jsou jako všechno tržním produktem. V určitém protikladu stojí např. teorie ne-reprezentativity (non-representational theory), která klade důraz na individuální projevy v rámci diskurzu (Trift 2008).

⁵ Před tzv. kulturním obratem geografie do velké míry přebírala z ekonomie důraz na racionálně se chovajícího typizovaného jedince bez specifických preferencí nebo cílů. Taktéž společenské vědy před kulturním obratem odvozovaly kulturu primárně od ekonomických vztahů mj. také na základě marxistických myšlenek (Osman, Matoušek 2014).

úroveň, protože i jejich představitelé jsou řazeni do všech těchto směrů (Pitoňák 2014), tedy kriticky diskutují vztah člověka ke struktuře, člověka jako záměrně jednajícímho subjektu (viz kritika voluntarismu v rámci definice volného času), i člověka jako univerzální bytosti (lidé jsou diferencováni na základě rasy, pohlaví, genderu, společenské třídy atd.) (Valentine 2002 in Pitoňák 2014).

3.1 Sociální (re)produkce prostoru a koncept místa

Ve stejném období, jako docházelo k tzv. kulturnímu obratu, dochází také k odlišnému chápání prostoru, geografie se částečně mění z vědy o jevech v prostoru, vnímaného jako samostatně existující, nezávislý jev, ve vědu o prostoru či prostorech (Matlovič, Matlovičová 2006). Prostory jsou v rámci tohoto pojetí sociálně konstruované a neustále produkované a reprodukováné objekty i událostmi, které se v nich nacházejí a odehrávají (Lefebvre 1991). Nejsou tedy produkcí ani produktem samotným, nýbrž oběma zároveň (Osman 2014). Podle Lefebvre je třeba opustit analýzu produktů v prostoru a začít analyzovat sociální (re)produkci samotného prostoru (Butler 2003 cit. v Osman 2014), zkoumat, jak je prostor společensky vytvářený. Ve své konceptualizaci sociálního prostoru Lefebvre rozlišuje tři způsoby porozumění prostoru. Prvním z nich jsou prostorové praktiky (spatial practices), které jsou fyzickou (materiální, vnímanou) podobou prostoru. „Jedná se o tělesný vztah s prostorem bez jakýchkoli mentálních či intelektuálních konstrukcí.“ (Osman 2014, s. 45). Druhým jsou reprezentace prostoru (representations of space), které představují mentální koncepty popisující prostor (např. mapa nebo koncept města a venkova). Tyto mentální koncepty vznikají na základě dominantního sociálního řádu a jsou (re)produkovány primárně těmi, kteří mají v tomto smyslu moc je šířit. Může jít o různé plánovače, architekty, i geografy (Pospíšilová 2012). Třetím způsobem porozumění prostoru je skrze prostory reprezentace (spaces of representation nebo representational spaces), které představují, jak prostor užíváme, zakoušíme, žijeme. Prostory reprezentace jsou přitom otevřené, neregulované, neformální prostory, kde dochází k interakci každodenních praktik i mentálních aspektů. Tři způsoby porozumění prostoru tedy nejsou v protikladném vztahu, ale vzájemně interagují. Prostory reprezentace tak v sobě zahrnují prostorové praktiky i reprezentace prostoru, jsou tedy prostory vnímanými i myšlenými zároveň. Skrze tyto způsoby porozumění prostoru pak Lefebvre popisuje dva protisměrné procesy, které (re)produkují prostor kapitalistické společnosti. Oba jsou utvářeny pomocí prostorových praktik, které si

můžeme představit jako každodenní interakce lidí (Elden 2009 cit. v Osman 2014). První je nazýván abstraktním prostorem a slouží především komerčním účelům státu a ekonomiky. Je spojován s mocenskou snahou o vytvoření falešné představy neutrality prostoru, jeho homogenizaci a komodifikaci (Lefebvre 1991, Gregory 1994 cit. v Osman 2014). Druhý proces je nazýván Lefebvrem konkrétním, užívaným nebo adekvátním prostorem (concrete, use, appropriate), a je utvářen praktikami, které jdou proti praktikám produkujícím abstraktní prostor – proti kolonizaci každodenního života, proti komodifikaci. Zatímco kvalita abstraktního prostoru je dána jeho směnnou hodnotou, v případě konkrétního prostoru je hodnota dána užitkem, který představuje pro jeho uživatele (Butler 2003 in Osman 2014).

Kromě výše popsaného konceptu prostoru jako relačního (vztahového) rámce, je v postpozitivistické či postmoderní geografii diskutován i koncept místa, jež se snaží definovat a pochopit především humanističtí geografové inspirovaní se fenomenologií (Gibas 2014). Ve fenomenologii inspirované geografii je místo považováno za bezprostřední prostředí lidských životů, ke kterému si lidé utváří emocionální vazby, skrze které místo prožívají a dávají mu smysl (Relph 1976, Tuan 1977), Místo je tedy v tomto pojetí chápáno jako část prostoru s určitým významem (Creswell 2004). Prostor je v tomto kontextu chápán jako svoboda či možnost a místo jako bezpečí, jež nás k sobě poutá (Tuan 1977). Podle Relpha (1976) je lidský vztah k místu stejně nezbytný a nutný jako mezilidské vztahy, protože bez obou je lidský život zbaven do velké části svého významu (více ke vztahu místa a volného času kapitoly 3.2 a 5).

Podle současných postmoderních geografů není vazba člověka k místu založena jen na vědomé (kognitivní) bázi. Člověk, ačkoli si uvědomuje svět a do určité míry i jeho fungování, je zároveň svojí tělesností součástí tohoto světa a skrze své tělo je v kontaktu s dalšími předměty tohoto světa (Patočka 1992). Život tedy prožívá a zakouší skrze své tělo (tělesnost; Crouch 2001). V návaznosti na význam těla nahlíží David Seamon (1979, 1980) na místo jako na proměnlivou entitu utvářenou mimo jiné tělesnými pohyby lidí. Navazuje tak na fenomenologii vnímání Maurice Merleau-Pontyho (1964), který ukazuje, že právě tělo, které považuje za aktivní objekt schopný akce nezávisle na vědomí člověka, je středem lidské zkušenosti. V návaznosti na něj pak Seamon (1980) říká, že velká část jednání v prostoru je založena na rutinním (automatickém, nevědomém, mechanickém, zvykovém) chování a toto rutinní chování vychází právě z těla, které je schopné

vykonávat tyto aktivity (např. řízení auta, čištění zubů), jež Seamon nazývá tělesnými balety a časoprostorovými rutinami, samostatně. Tělesný balet jsou jednotlivá gesta, chování a pohyby, které dohromady tvoří určitou aktivitu, časoprostorová rutina představuje sadu navyklých tělesných činností, jež trvají určitou dobu, jsou časově ukotvené. Tyto balety a časoprostorové rutiny se pak ve vhodném prostředí různě míchají a tvoří balet místa (Gibas 2004). „Prostřednictvím místního baletu, jehož působením se z prostoru stává místo, se člověk zapouští, zakořeňuje do místa a místní balet tak dává vzniknout zkušenosti, kterou Relph (1976) nazývá „být existenciálně uvnitř“, dává vzniknout smyslu místa.“ (Gibas 2014 s. 239). V Relphově i Tuanově pojetí je místo vnímáno nekriticky, jiní autoři (Malkki 1992, Gupta, Ferguson 1992) však místo v pojetí zakořeněnosti a bezpečnosti do určité míry problematizují, když odhalují možná negativa přílišného sepětí lidí s místy, která se mohou projevit například nacionalismem či segregovaností (Gibas 2014). Podle Augého (1995) navíc v současnosti vzniká stále více míst, která nevykazují charakteristiky zakořeněnosti, lidé si k nim neutváří vztah, nýbrž jsou jen vizuálním konstruktem bez vazby na minulost či přítomnost. Takovými ne-místy jsou pak nákupní centra, letištní haly, hotelové řetězce, tematické parky a obecně prostory cestování (Vávra 2010, Gibas 2014). Z výše uvedeného vyplývá, že pokud chceme pochopit místo a jeho konstrukci, je třeba kromě role jednotlivců s jejich smysly, emocemi a pohyby, zkoumat i složité abstraktní (mocenské) vztahy. V tomto pojetí nelze místa považovat za statické jednotky v prostoru s určitým významem, ale za dynamické, proměnlivé a plné života. Crouch (2001, 2003) v tomto kontextu zavádí pojem spacing (prostorování), který definuje jako proces dávání významu místům skrze jejich neustálé přepracovávání. Toto pojetí místa se velmi blíží výše popsané konceptualizaci tzv. relačního prostoru, rozdíl mezi oběma pojmy se tak stírá.

3.2 Reflexe změny náhledu na místo a prostor ve výzkumu volného času

Změna náhledu na místo ve smyslu posunu od statického k dynamickému pohledu, který reflektuje význam tělesnosti, smyslů, emocí i širších kulturních souvislostí, je velmi dobře patrný na vývoji ve výzkumu volného času vlivného konceptu tourist gaze (turistické zírání). Původní myšlenka jeho autora Johna Urryho (1990) spočívala v tom, že turistický zážitek je primárně procesem zírání. Skrze zírání jsou konzumována místa, resp. destinace cestovního ruchu materiálně (nákup služeb a produktů) i symbolicky (konzumace významů spojených s místem). Zdůrazňován byl tedy především vizuální

zážitek a určitá státnost nebo nezávislost místa, které je konzumováno. Postupně ale byl koncept samotným autorem (Sheller, Urry 2004, Urry, Larsen 2011) i dalšími (Edensor 2008, Haldrup, Larsen 2010, Rakic, Chambers 2012) obohacen o další aspekty vztahu turisty a místa ve smyslu vtělených⁶ prožitků spojených nejen s konzumací, ale i produkcí míst. Sheller, Urry (2004) tak uvádí, že místa nejsou fixní, daná či neměnná, ale jsou částečně rekonstruována skrze tzv. vtělené či ztotožněné projevy (performance) turistů i místních obyvatel. Těmito projevy jsou na straně turistů lezení, sbírání, vzpomínání, procházení se, opalování, koupání, čtení a na straně místních provádění, ukazování, prodávání, úsměvy a další (Sheller, Urry 2004). Z původně statického konceptu zírání se tak stává koncept založený na aktivním procesu utváření míst. Například Rakic, Chambers (2012) ve své studii řecké Akropole poukazují na význam tělesných prožitků na turistický zážitek, tedy konzumaci místa i na reprodukci významů tohoto místa. Uvádí, že samotný tělesný prožitek spojený s nutnou cestou na kopec ve velkém horku ovlivňuje celkové vnímání místa turisty. Upozorňuje také na roli přítomnosti dalších těl ve vnímání daného místa, které se projevuje jak v emoční hladině (turisté se jimi cítí rušeni), tak v hladině kognitivní (představují si, jak by místo vypadalo bez nich). Vrací se tak v myšlenkách do minulosti, doby starověkého Řecka, a zde hraje roli jednoznačně i širší kulturní porozumění danému místu. Zároveň ale velká návštěvnost místa evokuje u místních obyvatel určitý pocit národní hrdosti. Turistická návštěvnost tak není jen konzumací, ale znovuvyjednává význam daného místa jako národní památky. Článek také upozorňuje na potřebu turistů se na památku nejen dívat, ale i se jí dotýkat, což je u některých spojeno i s emočně laděnými vzpomínkami na doby, kdy na Akropoli nebylo tolik míst oploceno. Na příkladu Akropole tak autorky demonstrují, že i přes jednoznačný význam vizuálního zážitku, produkují i konzumují návštěvníci Akropole toto místo a jeho význam skrze vtělené praktiky, jako je fyzický pohyb, doteky, opalování či hraní si (děti). Skrze tyto zážitky tak turisté místo konzumují a také rekonstruují na pozadí svých předchozích sociálních a kulturních znalostí.

⁶ Ztotožnění/vtělení je překladem anglického termínu *embodiment*. Podle Crouche (2001) je vtělenost (*embodiment*) procesem prožívání, dávání smyslu a poznávání skrze praktiky a smysly lidských subjektů ve světě. Subjekty jsou součástí prostoru a ten se stává vtěleným třemi způsoby. Zaprvé jednotlivci pojmají svět vícesmyslově. Zadruhé tělo je obklopeno prostorem, který prožívá vícedimenzionálně. Zatřetí, skrze tělo jednatel vyjadřuje sebe skrze prostor, který jej obklopuje a tím mění jeho význam. Je zřejmé, že svět není jen tam venku, ale že obklopuje jednotlivce. Je dotýkán, cítěn atp. skrze všechny smysly pracující dohromady. Vávra (2010) pojem překládá jako ztotožnění.

Projevy (performance) jednotlivých lidí jsou součástí diskurzu, tedy určována pravidly a ritualizovanými, zvykově opakovanými, praktikami (Bulter 1997, Carlson 2013). V rámci performance ale také existují možnosti, jak přenastavovat, přizpůsobovat a vyjednávat daný kontext (Lloyd 1996, Thrift, Dewesury 2000). V rámci volnočasových praktik se velmi často a výrazně projevují snahy jednotlivců ovlivnit svůj život, či se nějakým způsobem posunout dále, budovat svoji identitu a schopnosti (Crouch 2003, Leyshon a kol. 2003, Roberson, Merriam 2005, Stebbins 2007, Spilková, Radová 2011, Pixová 2013, Kůsová, Fialová, Hučínová. 2017). Místa trávení volného času se tak stávají podstatnou materiální stránkou současného kulturního setkávání a kulturních procesů, místy, kde se zobrazuje kultura, podstatnými pro utváření identit (Crouch 2006). Aktivity jednotlivců ve volném čase tak pomáhají pochopit, jak jedinec nahlíží sám sebe ve světě, jak skrze kontakt s místy trávení volného času i skrze jednotlivé aktivity prožívá svůj život. Pomocí těchto zjištění je možné odhalit populární diskurzy každodenního života, skrze které jsou vyjednávány idey, pocity a události světa (Crouch 2006). Role metaforických (abstraktních) procesů ve formování volnočasových aktivit je neoddiskutovatelná. Lidé tráví volný čas komerčním způsobem, cestují do velmi vzdálených destinací a v rámci procesu komodifikace konzumují destinace cestovního ruchu. Ale málokdo všechny tyto aktivity vykonává sám, významnou roli zde hraje přátelství i komunita, komercializovaný volný čas je konzumován sociálně (Crouch 2000). Například Spilková, Radová (2011) ve svém výzkumu teenagerů trávících volný čas setkáváním se a procházením se v nákupních centrech, docházejí k závěru, že mládež si zde vytváří vlastní mikrokulturu, v rámci které formuje svoji identitu a prostorovost. Nelze tedy říci, že zde jen konzumují prefabrikovanou zábavu či tzv. „zabíjí“ čas. Skutečnost, že k tomuto procesům sebeidentifikace mládeže dochází v kontextu komerce, poukazuje na širší souvislosti spojené s napodobováním světa dospělých i například s otázkou bezpečnosti. Tvrzení, že součástí více či méně komerčně tráveného volného času, jsou i procesy utváření, znovuvyjednávání atp. potvrzují například i výzkumy ze světa komerčního světa fotbalových soutěží a stadionů (Nielsen 1995), komerčních komunitních zahrádek (Bhatti, Church, 2000), i destinací masového cestovního ruchu (Rakic, Chambers 2012, Edensor 2001). Taktéž výzkum provedený v rámci této disertace poukázal na širší souvislosti trávení volného času. Například na druhé bydlení lze pohlížet jako na volnočasovou aktivitu, jejímž prostřednictvím účastníci hledají autentické místo a tím i budují vlastní identitu ve fragmentovaném pozdně moderním světě (MacCannell 1976, Williams 2002). Vzhledem k tomu, že účastníci druhého

bydlení jsou současně turisty i rezidenty, jedná se o unikátní kontext trávení volného času, v rámci kterého jednotlivci prožívají a mění jednotlivá místa (více viz kap. 5). Podobně oblibu tradičních forem trávení volného času s vazbou k místu a místní komunitě, jakými jsou spolkové aktivity, můžeme dát do širšího kontextu s globalizačními a modernizačními procesy (více viz kap. 5.3).

4. Od protestantské etiky ke společnosti volného času aneb význam volného času v současné společnosti

Můžeme polemizovat o tom, zda až v moderní společnosti vznikl volný čas, tak, jak jej nyní chápeme. Neoddiskutovatelným faktem ale je proměna celého průmyslu volného času během druhé poloviny 20. století. Volný čas a s ním spojené aktivity se dostávají do popředí zájmu komerčních a veřejných institucí a v souvislosti s tím, i jejich konzumentů, i když ne stejnoměrně pro všechny části populace. S rostoucími výdaji na volný čas (Gelná, Fialová 2011) se volný čas komercializoval, což vedlo k novým schématům a lokacím rozvoje volnočasových aktivit i k masivnímu nárůstu cestovního ruchu. Tento masový rozvoj průmyslu volného času souvisí s řadou společenských změn probíhajících od poloviny 19. století. V první řadě se jedná o nárůst významu placené práce jako významného zdroje expanze kapitalismu. V 19. století to byla změna pracovního trhu, která umožnila masovou výrobu, následně i masovou konzumaci a růst ekonomické úrovně vyspělých zemí, který pokračoval i ve 20. a 21. století. Práce tak začala být vnímána nejen jako zdroj bohatství, ale i jako morální nutnost a důležitý etický standard společnosti (Mareš 2004)⁷. Právě práce utvářela osobní identitu jedince včetně jeho sociálních kontaktů a životního způsobu. V období industrializace se práce měla stát podle klasických ekonomů nástrojem emancipace chudých, kteří na pracovním trhu disponují určitým vlastnictvím – svou pracovní silou, podle Marxe pak prostorem pro budování kolektivní identity dělníků, která by postupně měla vést ke společnému vlastnictví (Mareš 2004). Expanzi průmyslu umožnila kromě rozvoje technologií výrazná změna organizace práce. Průmyslová hromadná výroba (někdy nazývaná fordismem) i způsob managementu (taylorismus) nevyžadovaly kreativitu většiny zaměstnanců, práce byla standardizovaná a normalizovaná. Výsledkem ale bylo bohatnutí širších společenských vrstev, což mělo dopady v podobě šíření konzumu, standardizace životních způsobů, expanzi dopravy a právě i fenoménu volného času, který měl umožnit, se od mnohdy ubíjející práce odpoutat⁸. Zpočátku velmi dlouhá denní, týdenní i roční pracovní doba se začala v průběhu 20. století zkracovat. Tento trend vedl v 60. letech sociální vědce k formulaci teorie společnosti volného času, jejíž období podle některých mělo v blízké budoucnosti nastat (Dumazedier 1962, Filipcová 1967, Gabor 1964, Lee

⁷ Tento životní postoj nazval Max Weber protestantskou etikou.

⁸ Například právě Henri Ford, podle kterého je nazýván způsob akumulace zvaný „fordismus“ jako první (v roce 1926) zavedl ve svých závodech volné soboty s tím, že tento krok povede k nárůstu volného času a následnému nákupu vozidel samotnými dělníky (Třešňák 2016).

1964, Neulinger 1974) nebo již dokonce nastalo (Kaplan 1960, Miller a Robinson 1963, Roberts 1970, Sessoms 1972). Zpočátku byla součástí vizí představa společnosti dělicí se na malou pracující elitu a zbytek společnosti žijící v zahálce a chudobě (Ecology party 1981, Porritt 1984, Robertson 1985, Seabrook 1988). V dalších letech autoři (Neulinger 1981, Corijn 1987, Henry 1999) naopak vyzdvihovali obecný přístup ke zdrojům v podobě různých forem podpory, přičemž nejčastěji diskutovaný byl tzv. garantovaný příjem (Veal 2012). Na základě dosavadního vývoje změn délky pracovní doby autoři teorie předpokládali na přelomu století pokles délky týdenní pracovní doby ve vyspělých zemích na cca 30 hodin týdně. Současná situace skutečně potvrzuje předpoklad, že růst produkce lze zajistit i při neúplné zaměstnanosti, vize společnosti řešící především problém nadbytku volného času, se však doposud nenaplnila. Již v 70. letech se začíná diskutovat o problému subjektivního nedostatku času a růstu každodenního stresu některých skupin obyvatel (Linder 1970, Schor 2008, Galinsky a kol. 2001, Robinson, Godbey 2010). Autoři teorie totiž nesprávně vycházeli z předpokladu, že pracovní doba bude klesat podobně, jako tomu bylo zhruba od poloviny 19. století⁹. Součástí argumentů, proč by měl narůstat volný čas a klesat pracovní doba, byly technologické i ekonomické faktory (Schor 2006).¹⁰ Technologický pokrok měl vést k nárůstu produktivity, a tedy i navyšování bohatství, jehož část se měla projevit v kratší pracovní době. Volný čas byl tedy považován za normální statek, tedy takový, který je více poptáván v důsledku nárůstu disponibilních příjmů. Nicméně v poválečných letech se tento trend výrazně zpomalil. V zemích OECD poklesla mezi lety 1950 a 1980 průměrná délka skutečně odpracované pracovní doby na zaměstnance o 18 %, přičemž nejvýraznější pokles byl pozorován v tradičních sociálně demokratických zemích, méně klesala pracovní doba v liberálně orientovaných zemích, ovšem vždy se jednalo minimálně o 10% pokles (Burgoon, Baxandall 2004). V dalších dvou dekáдах (tj. mezi lety 1980 a 2000) se jednalo průměrně již jen o 7% pokles (Burgoon, Baxandall 2004). Mezi zeměmi byly v tomto období větší rozdíly, navíc již nemůžeme hovořit o všeobecném poklesu, tak jako doposud. V USA mezi lety 1980 a 2000 délka pracovní doby na zaměstnance vzrostla

⁹ Podle Schor (2006) je volba právě tohoto milníku velmi nevhodná, protože se jednalo v industrializovaných zemích o období historicky nejdélsí pracovní doby spojené s průmyslovou revolucí a nástupem kapitalismu.

¹⁰ Schor (2006) zpochybňuje i argument o vlivech technologického pokroku na délku pracovní doby, protože právě některé technologie v době první průmyslové revoluce (např. elektrifikace) umožnily prodloužit pracovní dobu. Podobné dopady mají i současné high-tech technologie jako internet či mobilní telefony, které umožňují zapojit zaměstnance i mimo pracovní dobu. Velká část především poválečného poklesu průměrné pracovní doby byla také způsobena vstupem žen, které mají častěji zkrácené úvazky, na pracovní trh (Veal 2011, více k problematice práce mužů a žen viz Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017).

o 3 %, ve Švédsku dokonce o 8 %, v Kanadě a Austrálii zůstala stejná (Burgoon, Baxandall 2004). V dalších evropských zemích pokračoval pokles, který se ale v devadesátých letech 20. století zpomalil (Schor 2006). Na základě nejnovějších dat z let 2000–2015 sledujeme návrat k poklesu odpracovaných hodin napříč všemi zeměmi OECD. Rozsah změn je však pouze omezený, a především ve druhé polovině tohoto období můžeme u většiny zemí hovořit o stagnaci. Z obecného trendu se vymykají především 3 mimoevropské země s dynamickým socio–ekonomickým rozvojem (Turecko, Chile, Jižní Korea), z evropských zemí pak Maďarsko a Rakousko. Ve všech těchto zemích evidujeme pokles o více než 10 %. Průměrně pak v posledních 15 letech poklesla délka skutečně odpracované doby v zemích OECD o 4 %¹¹. Data o průměrné délce skutečně odpracované doby jsou o Česku dostupná až od roku 1990. Určitý náhled může poskytnout srovnání dat z výzkumu využití času z roku 1960 a 2010, která ukazují, že v průměrném počtu odpracovaných hodin denně ekonomicky aktivních mužů a žen nedošlo téměř k žádné změně. (Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017). Celkový počet hodin strávených v práci však pravděpodobně poklesl vzhledem k úpravám délky pracovního týdne a délky dovolené. V roce 1960 byl v Česku 6denní pracovní týden a délka dovolené byla rozdělena dle délky pracovního poměru. Základní výměra byla dva týdny, u zaměstnanců pracujících nepřetržitě 15 let u téhož zaměstnavatele se navyšovala na 4 týdny, které jsou dnes zákonem daným minimem pro všechny zaměstnance (Lukášová 2011). Po roce 1989 došlo v Česku k nárůstu objemu pracovního času ve všech socioprofesionálních skupinách, postupně délka pracovní doby opět klesala (Duffková, Tuček 2003). Data OECD ukazují mezi lety 2001 a 2015 velmi malý pokles průměrné délky pracovní doby (asi o 2 %) (OECD stats 2016). Patrná je diferenciací mezi socioprofesionálními skupinami, o něco více než zaměstnanci pracují v průměru podnikatelé se zaměstnanci a samostatně výdělečně činní (OECD stats 2016, Duffková, Tuček 2003), odlišnost vývoje změny počtu odpracovaných hodin u takto vymezených skupin však data neukazují.

Zatímco pro ranou fázi industrializace byla charakteristická koncentrace a standardizace práce, pro postindustriální období je typická decentralizace a individualizace (Mareš 2004). Spíše než obecný pokles pracovní doby pozorujeme spíše tzv. flexibilizaci

¹¹ Srovnání za země OECD není zcela srovnatelné z výše uvedenými daty. Ta vychází z výzkumu autorů Burgoon, Baxandall (2004), kteří pracují s jiným souborem zemí a daty za roky, které nejsou v publikacích OECD dostupné. Poslední období bylo dopočítáno autorkou disertace na základě dat OECD (OECD stats 2016). I data OECD, ačkoli nevyhází číselně totožně, potvrzují autory popsané trendy z let 1980 až 2000.

pracovního trhu, spojenou s rozvojem neplnohodnotných (prekérních) pracovních úvazků (práce na částečný úvazek¹², na dobu určitou, jednorázový nákup služby, dohoda o provedení práce či obchodní vztah). Tyto procesy vedly ke zkrácení počtu hodin strávených v jedné práci, nicméně v rámci nejistoty spojené s některými typy prekérních úvazků, vedla mnohé k hledání dalšího pracovního úvazku a tedy k celkovému navýšení počtu hodin v práci (Hinrichs a kol. 1991, Hipple 2010, Keller 2010, Beck 2000). Od zmenšující se skupiny stálých zaměstnanců může být naopak požadováno pod hrozbou úpadku do nejistoty nezaměstnanosti či neplnohodnotného úvazku stále větší pracovní nasazení. Vyjednávací síla takovýchto zaměstnanců, jež by mohla vést ke snížení pracovní doby, je tak velmi nízká. Politickou aktivitu v rámci procesu zkracování pracovní doby přitom považovali za nezbytnou¹³ již první představitelé teze společnosti volného času (Dumazedier 1962, Neulinger 1974).

Z empirických výzkumů také vyplývá rostoucí diferenciací v rámci životního cyklu. Na jednu stranu se prodlužuje období, kdy nejsme zapojeni do pracovního procesu (delší období studia, období důchodu), naproti tomu zaměstnaní dospělí (především rodiče) vykazují mnoho hodin placené i neplacené práce a nedostatek volného času (Coverman 1989, Zuzanek 2015, více k Česku se zaměřením na genderové rozdíly viz Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017). To je spojeno se subjektivním vnímáním kvality života a pocitem stresu (Frey, Stutzer 2010, Zuzanek 2015).

V současné době tedy skutečně význam práce jako motoru kapitalismu poklesl, protože těžisko se přesunulo z výroby do spotřeby¹⁴ a motorem se tak staly hédonismus a marketing (Bell 1999). Postupně tak mizí i tzv. protestantská etika, jak ji definoval Max

¹² V tomto kontextu je vyzdvihována nevýhoda těchto forem zaměstnání spojená s jejich nejistotou. Na druhou stranu však umožňuje zapojení širších skupin obyvatel (studenti, ženy na rodičovské dovolené atd.) do pracovního procesu (více k problematice žen viz Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017). V tomto kontextu jsou důležité například důvody expanze částečných úvazků, které se liší v jednotlivých zemích. Např. v zemích středomořské a černomořské oblasti s výjimkou Francie a Malty je nejčastějším důvodem nemožnost nalézt práci na plný úvazek. Naopak v zemích s vysokým podílem pracujících na zkrácený úvazek (Dánsko, Nizozemsko) převažují důvody spojené se skloubením osobního a pracovního života (ČSÚ 2016). S tím úzce souvisí problematika zapojení žen do pracovního procesu, která je zevrubně rozebrána v článku Pospíšilová, Špačková, Kůsová (2017). Z hlediska zapojení žen na trh práce, se Česko podobá severským zemím a některým post-socialistickým zemím. Z hlediska institucionálního prostředí a sociálních norem jsou v Česku velmi patrné pozůstatky socialistické legislativy (více viz Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017).

¹³ Častým argumentem je v této souvislosti jakási nekompatibilita kapitalistického systému založeného na trvalém růstu a maximalizaci profítu a konzumu se snižováním pracovní doby (Hunnicut 1980, Basso 2003, Bowring 2002, Granter 2008).

¹⁴ Masivní konzum zároveň vede u velké části populace ke snaze zvyšovat své příjmy, tedy i více pracovat (Cross 1989, Hunnicutt 1988).

Weber, která určovala práci jako hlavní zdroj identity a emancipace jedince bez ohledu na to, o jakou práci se jedná (Dahrendorf 1990, Mareš 2004). Rostou naopak nároky na obsah práce, práce tedy není prostředek, jak získat identitu, ale způsobem vyjádření vlastní identity (Nassehi 2000 cit.v Mareš 2004). Z empirických výzkumů vyplývá, že lidé stále častěji i o své práci přemýšlí jako o procesu konzumace. Práce by měla být zajímavá, stimulativní, zábavná, napínavá, měla by nás činit šťastnými, osobně nás naplňovat, tedy splňovat charakteristiky přisuzované volnému času (Poder 2007 in Blackshaw 2010). V tomto kontextu Ravencroft, Gilchrist (2009) zavádí koncept „pracující společnost volného času“ (working society of leisure), kterým popisují ty jedince, jež snižují dobrovolně své náklady a stěhují do levnějších oblastí, kde si vydělávají činnostmi (nejčastěji uměleckými), které je baví. Podobné neekonomické motivace, nejčastěji spojené s kvalitou životního prostředí, můžeme pozorovat i u některých kontraurbanitů či amenitních migrantů v Česku (Šimon 2014, Librova 1997, Bartoš a kol. 2011, Novotná a kol. 2013).

Taková práce je však dostupná jen pro velmi omezené množství jedinců. Pro zbytek populace, kam můžeme zařadit i nezaměstnané či jedince s prekérními typy úvazků, se nabízí jiné alternativy. Tím se dostáváme od kvantitativních charakteristik tzv. společnosti volného času, k charakteristikám kvalitativním. Jedná se o nárůst významu volného času v životě jednotlivce a růst jeho významu pro sebeidentifikaci (Dubin 1963, Moorhouse 1983, Roberts 1970, Blackshaw 2010).

4.1 Moderní globalizovaná společnost a hledání identity

Cílená snaha utvářet vlastní identitu není pro člověka samozřejmým jevem a je spojována až se vznikem moderní společnosti, která se vyznačuje vyvázáním se z tradičních životních forem se silnou vazbou na jedno místo a komunitu (Giddens 1991, Berger, Luckmann 1999). Na rozdíl od tradiční společnosti s minimálními možnostmi jedinců ovlivnit svoji životní dráhu, je současný životní styl do velké míry konstruován na základě vlastního životního plánu, který reaguje na stále nová rizika vznikající modernizací a technizací světa (Beck 2004). Ulrich Beck nazývá současnou pozdně moderní společnost rizikovou společností, postiženou ztrátou funkčnosti tradičních institucí a globálními riziky, která si díky toku informací velmi dobře uvědomujeme. S vnímáním rizik je spojena jakási existenciální úzkost, která jedince nutí volit takový životní styl, který napomáhá minimalizovat tyto úzkosti (Giddens 1991). Oproti tradiční

společnosti se tak zvyšuje osobní zodpovědnost každého jedince za vlastní život spojená s neustálou nutností volit mezi různými možnostmi, která vede k individualizaci životních stylů.

Volný čas představuje v období odumírající protestantské etiky, v rámci které byla jakákoli práce zdrojem identity (viz výše), významný zdroj pro sebeidentifikaci. Podle Schlenkera (1984) slouží ke konstrukci vlastní identity výběr aktivit, úkolů a koníčků, ukazování znaků a symbolů skrze oblečení a vlastnictví a výběr vztahů a společenských vazeb, které nás utvrzují v naší identitě. Identita je způsob, jak jedinec či skupina jedinců definuje sebe, v čem se považuje za unikátní, způsob, jak podporovat sebevědomí směrem k ostatním. Současné snahy hledání vlastní identity velice pružně reflektuje také průmysl volného času nabízející širokou paletu možností, jak najít osobní uspokojení. Gerhard Schulze (1982) popisuje konzumní společnost formující se od 80. let jako společnost zážitků, společnost, ve které se lidé pomocí zážitků, do kterých investují stále více energie, času i peněz, snaží prožít krásný, zajímavý a ze subjektivního pohledu smysluplný život. A právě téma smysluplnosti či hledání jakési autenticity, se zdá být stále významnějším. Ve vyspělých společnostech lze pozorovat posuny k tzv. postmateriálním hodnotám spojeným s možností sebevyjádření, kvalitním životním prostředím a snahou o osobní rozvoj (Inglehart 1997, Dostál 2010). V oblasti volného času se to projevuje v rostoucím zájmu o dobrovolnické aktivity jak v oblasti turismu, tak každodenního (komunitního) života, o vzdělávací formy turismu, opětovným zájmem o druhé bydlení a určitým odklonem od masových forem zábavy (více k této problematice Gelná, Fialová (2011). Giddens tento, na první pohled paradoxní, „návrat ke kořenům“, vysvětluje jako reakci na vnímaná rizika pozdně moderní společnosti. Podle Giddense (2003) stejné síly, v podobě technologií, institucí, komercializace a unifikace, které odosobňují, a dokonce ohrožují sociální existenci, přináší tendenci k postmaterialismu v podobě hledání ztracených tradic, sepětí s přírodou obnovování komunitních vztahů a dalších aktivit, jež jsou často spojeny právě s oblastí trávení volného času. Post-tradiční společnost je tedy globální, globalizaci však zároveň reflektuje (Beck, Giddens, Lash 1994). Neznamená to ovšem, že by v současnosti všichni jedinci vyhledávali alternativní (postmateriální) formy trávení volného času. Dochází spíše k větší diferenciaci životních stylů, která vychází z dilematu mezi hledáním vlastní cesty a následováním například volnočasovým průmyslem nabízených vzorů (více viz další kap.).

Na jedné straně tak můžeme pozorovat tzv. všežroutství, charakteristické určitou nevyhraněností, tedy konzumací všech typů aktivit, které se u nás projevuje především u nejvyšších tříd (Šafr 2008). Na druhé straně je zde skupina lidí, kteří nemají možnosti volný čas trávit takovým způsobem, který by jim umožnil sebevyjádření a vytváření vlastní identity. Nejedná se jen o problém nedostatku financí, ale i o problém nedostatku sebevědomí a schopností si volný čas užít. Především nezaměstnaných se týká fakt, že volný čas není vždy schopen nahradit práci jako hlavní smysl lidského života (Haworth 1984, Robertson 1985, Handy 1989, Beck 2000). V této souvislosti někteří autoři (Dumazedier 1989, Corijn 1987, Neulinger 1990, Kučerová 1994) akcentují význam vzdělávání pro volný čas, které by podpořilo rozvoj postmaterialistických hodnot, a tak napomohlo smysluplnému trávení volného času. Ulrich Beck (2000) pak vyzdvihuje význam občanské dobrovolné práce, tedy substituci placené práce aktivitami, které v současné době nazýváme zpravidla jako volnočasové. Tento proces by do určité míry znamenal mizení rozdílů mezi placenou prací a volnočasovými aktivitami, reziduální definice volného času by pozbývala smyslu (viz diskuze dediferenciace volného času v kapitole 2).

5. Význam volného času v procesu formování a reprodukce sociálního kapitálu a územních identit

V předchozí kapitole je diskutováno, že volný čas představuje pro současnou společnost významný zdroj sebeidentifikace. Koncept hledání vlastního já je vhodný i pro vysvětlení prostorových (geografických) jevů spojených s trávením volného času. Vědomí vlastní identity je spojeno s přijetím do určité společnosti či skupiny (komunity), která vykazuje podobné i odlišné znaky. Jinakost je v tomto kontextu důležitou podmínkou vymezení a umožňuje uvědomění, kdo jsme my, a kdo oni (Petruccijska 2013). Uvědomění si skupinové identity, které zvyšuje skupinové sebeuvědomění, solidaritu a integritu, je umožněno nejčastěji skrze srovnávání s jinými skupinami. Symbolickým prostorem pro vytvoření a upevnění identity je místo/území, které je nutné pro prezentaci sebe před ostatními i pro zachování soukromí (Goffman 1971). Místo se tak stává součástí naší identity, je součástí toho, jak chceme, aby ostatní přemýšleli o nás (Trentelman 2009). I místa trávení volného času včetně jejich unikátní historie, rituálů a významů se tak stávají součástí identity jedinců. Podle Williamse (2002) si místa trávení volného času vybíráme často právě za účelem vyjádřit, kým jsme.

Místa jsou v pozdní modernitě, pro kterou je charakteristická tzv. komprese času a prostoru umožněná komunikačními technologiemi (Giddens 2003, Harvey 1996), utvářena nejen lokálními procesy, ale významnou roli hrají i procesy globální, které podle některých autorů mohou vést až k jakési ztrátě autenticity (viz koncept nemísta v kapitole 3.2). Větší propojenost světa vede k tomu, že místa nabývají více různých identit, které mohou být zdrojem obohacení i konfliktu. Jedinec se tak pohybuje ve velkém množství míst, která nejsou jednoduše popsitelná a na první pohled tak mohou působit jako unifikovaná (Sack 1992). Zatímco premoderní místa byla formovaná na základě tradičních jasně daných komunitních, lokálně vznikajících vztahů a pravidel, moderní místa jsou fragmentovaná a diferenciována s velkým množstvím aktérů i identit. Dříve relativně izolované lokality, jsou stále propojenější, a i lidské aktivity můžeme stále více popsat pomocí procesů cirkulace v rámci dne (domov, práce, volný čas), roku (např. první a druhé bydlení, turismus), i životního cyklu (např. amenitní migrace seniorů). Dopady těchto procesů se netýkají jen těch, kteří jsou mobilní, protože mobilita jako určitá forma moci, omezuje ty, kteří jsou nemobilní (Maříková 2000, Špačková, Ouředníček, Feřtrová 2011). Massey (1993) např. uvádí, že pokaždé, když použijeme osobní automobil k cestě

do regionálního supermarketu, děláme tak na úkor životního prostředí a těch, kteří jsou závislí na lokálních službách. Toto analogicky platí i pro komunitní/lokální formy trávení volného času (Williams 2002).

V propojeném světě tak dochází k narušení tradičního sepětí s místem a jeho lokální komunitou s jasnými rituály a posloupnostmi. Některé poznatky ale ukazují, že tento proces může do určité míry vést k opětovnému hledání autenticity, ke snaze najít vazbu ke konkrétnímu místu i komunitě (více viz dále), což souvisí s výše uvedenými procesy hledání identity (Williams 2002). Podobně Larsen, Urry, Axhausen (2007) vyzdvihují význam sociability v rámci cestovního ruchu, kdy jsme vzhledem k časoprostorové kompresi nuceni cestovat za účelem udržování kontaktů (např. rodinné návštěvy migrantů), čímž se do určité míry mění pojetí turismu jako čehosi exotického, co lze vypustit, v nutnost či povinnost vůči sociální síti. Kromě toho autoři upozorňují na význam propojování, utváření kontaktů, pro samotný turistický zážitek, a to nejen s členy vlastní rodiny. Výzkumy potvrzují, že turisté, kteří v rámci cestování produkují vztahy, si také utváří jiný vztah k lokalitě, do které cestují a cestování pak spojují s jinými typy zážitků (Larsen, Urry, Axhausen 2007).

Na výše naznačené modernizační procesy vedoucí k transformaci geografické organizace společnosti navazuje diskuze o významu a povaze sociálních vazeb ve společnosti a jejich vztahu k prostoru. Tato problematika je v geografii zkoumána především v kontextu regionálního rozvoje, resp. výzkumu polarizace prostoru, přičemž účelem tohoto výzkumu je především odhalit mechanismy mobilizace endogenního rozvojového potenciálu území a navrhnout řešení problémů marginálních a periferních území (Chromý, Skála 2010). Z předchozích kapitol této disertace vyplynulo, že hlavním motorem výběru volnočasových aktivit není vždy konzum (i když je to tak častěji), ale volný čas může být i sférou, v rámci které mají jedinci možnost vytvářet speciální schopnosti, získávat znalosti a svobodně se rozvíjet vybraným směrem. Jedná se také o oblast, kdy mohou relativně samostatně prosazovat své zájmy a touhy, měnit prostory reprezentace (viz kap. 3.1). V rámci volného času mají možnost věnovat se aktivitám, které Stebbins (2007) nazývá jako „serious“ (seriozní), tedy aktivity amatérů, dobrovolníků a dalších osob systematicky rozvíjejících nějaký koníček. Takový volný čas Stebbins nazývá volnočasovou kariérou se svými historickými zvraty a stádií rozvoje. Takto rozvíjený volný čas často představuje pro jeho účastníky značné výzvy, jejichž

překonání není vždy snadné, ale přináší osobní uspokojení, rozvoj i růst sebevědomí. Se seriózním volným časem se ale pojí i přínosy, které nesouvisí jen s daným jednotlivcem, ale mají v podobě vzniku nových sociálních kontaktů, i v podobě samotného výstupu dané činnosti (umění, dobrovolnictví, spolková aktivita) pozitivní dopady na společnost jako celek.

Cílem následujících podkapitol je poukázat na možné dopady volného času, resp. volnočasových aktivit na formování a reprodukci sociálního kapitálu a územních identit. Velká část této problematiky je diskutována v článcích (Kůsová 2013, Kůsová, Fialová, Hučínová 2017, Fialová, Vágner, Kůsová 2017), jež jsou součástí disertační práce. Tato kapitola je tedy shrnutím daného tématu rozšířeného o oblasti, jež se do úžeji zaměřených studií nevešly.

5.1 Volný čas a formování územních identit

Na úvahy o utváření místa a o místě jako faktoru individuální sebeidentifikace přímo navazuje problematika formování územních identit. Územní identitu můžeme konceptualizovat na základě dvou doplňujících se částí (Paasi 1986, 2009): 1) územní vědomí obyvatel, pocit sounáležitosti s územím, vnímání území jeho obyvateli 2) image území formulované a reprodukováné různými aktéry. Územní identita je tedy kontinuálně (re)produkována skrze sociálně-prostorové, politicko-ekonomické a kulturní změny. V rámci výzkumu územních identit, je často zdůrazňován význam rekreačního potenciálu území pro utváření lokální identity (Kneafsey 2000, Light 2001, Müller 2014), včetně role různých uživatelů území (rezidenti, uživatelé druhého bydlení, turisté, místní reprezentace a další; Fialová, Vágner 2014, Vágner, Fialová, Kůsová, Hučínová 2017, Ashton, Scott 2017). Problematika výzkumu územních identit tak v sobě nese významný politický (mocenský) kontext, protože význam míst vytváří a strukturuje sociální rozdíly (definuje rozdíl mezi my a oni, resp. rezidenti versus rekreanti) a určuje, jaké významy a praktiky jsou typické (autentické) pro dané místo. Je tedy významným aspektem určujícím autoritu a moc nad daným místem (Williams 2002). V rámci cestovního ruchu se jedná o diskuzi o možnostech využití určitých míst k volnému času. Například problematika únosné kapacity cestovního ruchu v různých typech území, od chráněných území po urbanizovaná, v sobě nese polemiku o jakémisi správném (autentickém) způsobu využití místa, kde se nachází větší množství aktérů, s různými cíli a motivacemi území obývat. Často na poměrně malé ploše je tak soustředěno velké množství aktivit

a uživatelů, jež „sdílejí a zároveň soutěží o využití tohoto prostoru“ (Ashworth 2009, s. 207). Do procesu utváření identity a následné institucionalizace regionu zasahují často i instituce, které se zaměřují na propagaci cestovního ruchu, protože právě atraktivita pro cestovní ruch a rekreaci bývá často hlavním předmětem utváření tzv. regionálních značek (brandingu; Kašková, Chromý 2014, Fialová, Nekolný 2015, Matlovičová 2015). Skrze všechny tyto procesy mohou být reprodukovány a utvářeny stereotypy, které mohou ovlivňovat každodenní životy obyvatel i distribuci zdrojů i moci (Paasi 2002, Chromý, Skála 2010). Na druhou stranu skrze cestovní ruch, ať už s přispěním či bez přispění organizovaného brandingu, resp. utváření image, tak může být podporována hrdost obyvatel na vlastní území a tím i posilována jejich regionální identita (Everett, Aitchison 2008, De Bres, Davis 2001).

V rámci této disertace jsou zkoumány prostorové vztahy dvou skupin aktérů venkovského prostoru – rezidentů a uživatelů druhého bydlení. Uživatelé druhého bydlení jsou specifičtí v tom, že se sice nejedná o místní rezidenty, ale jejich vztah k objektu druhého bydlení i lokalitě, je velmi úzký (Williams, Kaltenborn 1999, Clendenning and Field 2006, Stedman, 2006, Kelly and Hosking, 2008, Matarrita-Cascante a kol. 2010, Fialová, Vágner 2014). Taktéž výsledky výzkumu (Fialová, Vágner, Kůsová 2017) tento fakt potvrzují. V provedeném výzkumu se 1/3 oslovených uživatelů považovala za místní obyvatele, polovina uživatelů i místních obyvatel dokonce souhlasí s výrokem, že rekreatanti by měli získat šanci být členy místních zastupitelstev. V souladu také například s Pitkänen, Adamiak, Halseth 2014, výzkum potvrzuje podobné zájmy i celkovou míru vztahu obou skupin obyvatel ke sledovanému území a nepotvrzuje často především mediálně zdůrazňované antagonistické vztahy obou skupin (více viz Fialová, Vágner, Kůsová 2017).

Identita, resp. sounáležitost s územím ale není utvářena jen skrze volnočasové aktivity spojené s cestovním ruchem. Významnou roli hrají i každodenní volnočasové aktivity, které mohou napomáhat většímu ukotvení v místě bydliště, jež s procesem sebeidentifikace úzce souvisí (Chromý, Skála 2010). Výzkum provedený v rámci této disertace relativně překvapivě poukázal na skutečnost, že popularita aktivit, které mají přímou vazbu k místu, protože jsou organizovány místními spolky, neklesá. Nová volnočasová sdružení vznikají především v místech, kde roste počet obyvatel, tedy v suburbiiích a v územích s rozvíjejícím se cestovním ruchem (více viz 6.3). Zde můžeme

polemizovat o tom, zda se jedná o přímý vliv cestovního ruchu na aktivizaci obyvatel či o nepřímý vliv spojený s příchodem obyvatel a pracovními místy v obci (Kůsová 2013).

Celkově můžeme říci, že míra lokální identity, resp. vazba k místu je důležitá pro aktivizaci endogenního potenciálu. Silná regionální identita vytváří migrační bariéru (v případě nerezidentů může vést k dlouhodobému (opakovanému) navštěvování území), čímž napomáhá zaměřit se na rozvojové možnosti uvnitř území (Chromý Skála 2010). Pro rozvoj endogenních kvalit je klíčové propojení a spolupráce uživatelů daného území, tedy kvalita komunity. Důležitá je ale i kvalita externích vztahů, tedy propojení jednotlivých komunit mezi sebou, jež napomáhá šíření znalostí a inovací (Granovetter 1973, Putnam 2000). Kvalitu externích i interních vztahů můžeme hodnotit pomocí tzv. sociálního kapitálu, o kterém pojednává následující podkapitola.

5.2 Volný čas a sociální kapitál

Sociální kapitál představuje přidanou hodnotu, která vyplývá z kvality a kvantity sociálních interakcí, které jsou rozvíjeny v rámci sociálních sítí, skupin, komunit nebo celých společností (Sýkora, Matoušek 2009). Sociální kapitál tak umožňuje do určité míry využívat jednotlivým členům sociální sítě zdroje, kterými disponují její ostatní členové. To ovšem neznamená, že tyto zdroje jsou dostupné všem členům sítě stejně, vztahy v rámci sítě mohou být nerovné až utilitární povahy. Sociální kapitál je chápán jednak jako statek individuální, který mohou jednotlivci využívat při řešení různých životních situací, například při hledání práce (Bourdieu 1986, Granovetter 1973), jednak jako statek kolektivní, který přináší prospěch společnosti jako celku. Z tohoto pohledu je spojován s rostoucí důvěrou ve společnost, nastavováním norem a hodnot a se vznikem společenského klimatu vhodného pro tvorbu inovací a šíření znalostí. Z hlediska rozvoje území může sociální kapitál v podobě tzv. spojujícího sociálního kapitálu pomoci udržení sociální koheze komunity a skrze tzv. přemostující sociální kapitál napomoci navázání komunity na komunity další, což je důležité pro šíření znalostí¹⁵.

Mnohé výzkumy (Hemingway 1999, 2006, Putnam 2000, Glover 2004, Sak, Saková 2004 Blackshaw, Long 2005, Glover, Stewart 2006, Ingen, Eijck 2009, Kůsová, Fialová,

¹⁵ Detailnější rozpracování konceptualizace sociálního kapitálu včetně metod jeho měření je součástí článků, jež tvoří předkládanou disertaci (Kůsová 2013, Kůsová, Fialová, Hučínová 2017) i mnoha dalších studií (Field 2003, Halpern 2005, Šafr, Sedláčková 2006, Pileček 2010, Pileček, Jančák 2010, Kameníček 2012, Kučerová 2011).

Hučinová 2017) potvrzují, že sociální kapitál je významným způsobem utvářen i ve volném čase. Během společných aktivit se utváří sociální sítě a formují normy a hodnoty, jež mohou být přenášeny i do jiných kontextů mimo volný čas (Kůsová 2013). Volný čas je spojován s tvorbou jak spojujícího (především spolková činnost, komunitní aktivity), tak přemostujícího sociálního kapitálu (cestovní ruch, dopady druhého bydlení na místní komunitu).

Ve vazbě na tvorbu sociálního kapitálu můžeme volnočasové aktivity rozdělit podle jejich potenciálu vytvářet sociální kapitál (Ingen, Eijck 2009). Obecně se předpokládá, že během aktivních (produktivních) forem vzniká více nových kontaktů a je předáváno více informací. Významná je také kooperace a snaha o dosažení společného cíle vedoucí k sounáležitosti s dalšími členy sítě. V tomto kontextu jsou nejčastěji vyzdvihovány volnočasové aktivity spojené se spolkovou činností v rámci různých typů sdružení, jejichž cílem je často přímo komunitní rozvoj, případně podporují další setkávání tím, že vytváří volnočasové aktivity pro ostatní. Jejich význam asi nejvíce zdůraznil ve svých hojně citovaných publikacích Putnam (1993, 2000), který občanská sdružení považuje za generátory sociálního kapitálu přispívající k socializaci a občanské angažovanosti. Putnamova kniha „Bowling alone“ (2000) zdůrazňovala, že v posledních 50 letech došlo v USA k výraznému poklesu sociability a tím i sociálního kapitálu. Ve své další knize „Better Together“ (Putnam a kol. 2003) na základě případových studií z různých typů prostředí ukazuje, jakým způsobem se občané propojují a zlepšují tak svoji osobní situaci, vyzdvihovány jsou zde především aktivity, které bychom mohli v souladu s Beck (2000) jako dobrovolnickou občanskou práci (více k diskuzi a kritice přínosu občanských sdružení pro formování sociálního kapitálu viz Kůsová 2013). V tomto kontextu je také zdůrazňován, podobně jako již ve starověkém Řecku (viz první kapitola), význam volného času pro demokratizaci společnosti ve smyslu kultivace znalostí a schopností, které jsou klíčové pro způsobilost vládnout i volit, tedy být součástí občanské společnosti (Hemingway 2006). V české praxi můžeme toto dobře dokumentovat na velmi obvyklém propojení aktérů společenského života venkovských obyvatel (dobrovolní hasiči) s aktéry politickými. Ve venkovských obcích se často jedná o stejné osoby. Souvislost mezi politickou angažovaností a volnočasovými aktivitami zdůrazňuje i Borgmann (1992), který kritizuje komodifikaci veřejného prostoru. Prostory, které byly dříve veřejnými místy k setkávání, podle tohoto autora získávají instrumentální význam (např. ulice jen jako prostředek přesunu na místo, kde nakoupíme zboží či služby). Podobně také

volnočasové činnosti jsou stále častěji nakupovány na trhu, není třeba se angažovat v jejich vytváření, čímž se lidé stávají stále pasivnějšími. Tato pasivita nás pak odděluje jednoho od druhého i od místa, ve kterém žijeme, omezuje naši schopnost ovlivňovat realitu (Borgmann 1992). Podle Borgmanna jsou to právě komunitní oslavy a další společné aktivity, vznikající tzv. odspodu, které napomáhají navrátit komodifikovaný prostor zpět do rukou místních obyvatel, čímž z nich dělají aktivní hráče při jeho ovládnutí a utváření. Výzkum spolkových aktivit provedený v rámci disertace ukázal, že více nových aktivit vzniká v oblastech ekonomického a populačního rozvoje (suburbia, města, oblasti rozvoje cestovního ruchu). V územích, kde je tradice spolkových sdružení největší (Jižní, Jihozápadní Čechy a část Vysočiny), můžeme pozorovat i v souladu s dalšími výzkumy (Pileček, Jančák 2010, Bernard 2012, Burda 2015) trvale vysokou míru angažovanosti. Z hlediska vzniku nových sdružení nejsou však výše zmíněné oblasti významné a můžeme zde pozorovat spíše stagnaci či dokonce pokles, což může naznačovat negativní budoucí vývoj související i s trvalou emigrací, především mladých lidí, z těchto venkovských území do měst. Určitou nadějí pak v těchto územích představují nově přichozí obyvatelé, mezi které můžeme řadit i uživatele druhého bydlení, jejichž aktivitu v místě rekreace potvrdil i provedený výzkum (Fialová, Vágner, Kůsová 2017).

Při popisu Borgmannovy kritiky komodifikace bylo nepřímě poukázáno na význam veřejných prostor, která jsou klíčová pro neformální, neorganizovaná setkávání obyvatel. Aktuální výzkum potvrzuje jejich velký význam pro vytváření sociálního kapitálu. Mnozí autoři (Baum, Palmer 2002, Broyles a kol. 2011, Baur a kol. 2013, Mowen, Rung 2016) uvádí, že městské parky hrají významnou roli při formování sousedského sociálního kapitálu skrze sociální interakce, které v nich probíhají. Glover (2004) ve svém výzkumu komunitních zahrad uvádí, že jejich existence je jak příčinou, tak důsledkem existence sociálního kapitálu, zdůrazňuje ovšem, že přístup k sociálnímu kapitálu není rovnoměrný pro všechny členy sítě. Na význam veřejných prostor jako příčinu či důsledek četných sociálních kontaktů upozornil i výzkum v lokalitách druhého bydlení, jež je součástí disertace (Kůsová, Fialová, Hučínová 2017). Ten kromě tohoto zjištění poukázal i na potenciál druhého bydlení pro vznik sociálních kontaktů a následné formování sociálního kapitálu i šíření inovací v lokalitách druhého bydlení. Vzhledem k oddělenosti rekreačních oblastí od center obcí však primárně mezi rekreanty navzájem (více viz Kůsová, Fialová, Hučínová 2017).

5.3 Vytváření vlastní identity v kontextu trávení volného času a jeho prostorové dopady

Cílem následující podkapitoly je propojení výsledků výzkumů provedených v rámci této disertace se širším kulturně-společenským kontextem. Volnočasové aktivity i prostory trávení volného času jsou zde nahlíženy jako konkrétní drobné projevy snahy jednotlivců zorientovat se a najít své vlastní místo ve světě pozdní modernity a globalizace. Jako rámeček zde slouží Giddensova (1991) reflexe dilemat, se kterými se potýkají jedinci konstruující své vlastní já v období pozdní modernity. Williams (2002) tato dilemata propojuje s problematikou druhého bydlení a cílem této kapitoly je na tyto úvahy navázat s pomocí vlastních empirických zjištění.

Prvním dilematem je podle Giddense tenze mezi fragmentací a unifikací. Naše volnočasové aktivity jsou často reakcí na skutečnost, že místa, kde žijeme, ztrácí své tradiční významy (například komunitní a společenský život), přestávají být pro člověka příjemným a bezpečným místem k životu, ale stávají se jen jakýmsi „kontejnerem“, ke kterým si nevytváříme vazbu. Místa jsou vyprazdňována či ztenčována (Augé 1995). Druhé bydlení i některé další volnočasové aktivity, pak můžeme vnímat jako reakci na tyto procesy, jako návrat k přírodě, kontinuitě času a prostoru, k většímu propojení sféry práce a volného času (Librová 1996, 1997, Vepsäläinen, Pitkänen 2010, Fialová, Vágner, Kůsová 2017, Williams, Kaltenborg 1999). Účastníci druhého bydlení si k místu, kde mají chatu či chalupu, často konstruují větší vztah než k místu bydlení trvalého (Perkins, Thorns 2006, Fialová, Vágner 2014), což ale vede k dalšímu vyprazdňování místa trvalého bydliště, tedy posilování push faktorů motivujících trávit čas mimo domov. Trvalé bydliště tak do určité míry ztrácí charakter domova a s tím i některé významy, např. spojené s trávením volného času, stává se jen místem spojeným s plněním pracovních povinností. Druhé bydlení je ale také jen určitým fragmentem domova, spojeným primárně s trávením volného času. Druhé bydlení jako volnočasová aktivita také fragmentuje identitu v závislosti na fázi životního cyklu, protože i tendence využívat druhé bydlení se podle životního cyklu liší (Williams, Kaltenborg 1999, Fialová 2000, Fialová, Vágner, Kůsová 2017). Domov uživatelů druhého bydlení tak není spojen trvale s jedním místem, ale během života mění své místo jak na každodenní či sezónní bázi, ale i v závislosti na fázi životního cyklu. Druhé bydlení je moderním vyjádřením potřeby mít někde autentickou (vrostlou) identitu, ale zároveň se jedná o manifestaci samostatného izolovaného bydlení na více místech.

Druhé dilema Giddens nazývá jako tenzi mezi všemohoucností a bezmocností. Moderní civilizace nás činí závislými na různých abstraktních expertních systémech (dodávka elektřiny, tepla, internet, zábava, informace), které nám ale zároveň umožňují chovat se (pohybovat) svobodně a nezávisle, budovat si životní styl podle svých představ, což nebylo v tradiční společnosti možné. Příkladem může být druhé bydlení, kdy právě moderní komunikační technologie umožňují trávit zde stále větší část roku i pracujícím jedincům (Williams Kaltenborg 1999, Fialová 2000, 2012). Z výzkumů o druhém bydlení ale zároveň vyplývá, že tato forma trávení volného času poskytuje jakousi iluzi odpoutání se od moderních technologií ve formě většího sepětí (sebeidentifikace) s přírodou, místem, komunitou a tradicemi, které jsou v místě trvalého bydliště potlačeny (Vágner, Müller, Fialová 2011). Život na chatě/chalupě je jeho účastníky vnímán jako prostší a méně závislý na moderních technologiích, více propojující sféru práce a volného času (Williams Kaltenborg 1999). Za jednu z nejvýznamnějších hodnot spojovanou s druhým bydlením jsou považovány úzké sociální vztahy a vzájemná výpomoc (Fialová, Vágner, Kúsová 2017). Taktéž tendence nově příchozích obyvatel (např. kontraurbanitů či suburbanitů), kterým moderní technologie umožňují bydlet ve větších vzdálenostech od pracoviště, zapojovat se a aktivizovat komunity, lze vysvětlit podobným principem (Šimon 2014). Tito lidé mají opět díky moderním technologiím možnost bydlet mimo místo pracoviště, zároveň je ale jejich snahou žít místně ukotvený život. Podobně můžeme vnímat používání internetových sociálních sítí pro komunikaci i v rámci místních komunit. Volný čas je tedy považován za oblast, kde máme možnost vyjadřovat svoji identitu, chovat se svobodně (viz také diskuze o voluntarismu v rámci definování volného času v kapitole 1). Na druhou stranu je toto chování podmíněno mnohými expertními systémy, ke kterým můžeme kromě výše zmíněných zařadit i veřejný a soukromý sektor, které nám z pozice expertů radí, jakým způsobem bychom my i např. naše děti, měli volný čas trávit (Williams 2002).

Třetím dilematem je dle Giddense tenze mezi autoritou (následováním) a nejistotou. V tradiční společnosti představovala hlavní autoritu tradice a víra. V období pozdní moderny je tradice nahrazena množstvím abstraktních expertních systémů, z nichž je jedinec každodenně nucen volit ten, kterému bude věřit. Podobně pluralizované je i náboženství. Proto mohou někteří jedinci vyměnit vlastní úsudek a kritické uvažování za jistotu poskytovanou autoritou, která určuje pravidla, jaký zvolit životní styl. Takovou autoritou mohou být např. i mediální postavy, skrze které jsou prezentovány různé formy

do určité míry unifikovaných životních stylů. Podle Giddense (1991) může být dilema mezi neustálým pochybováním a následováním autorit částečně eliminováno každodenní rutinou a skrze vlastní životní styl. Ten může být spojený s již zmiňovanými tzv. smysluplnými formami trávení volného času, vlastní volnočasovou kariérou (serious leisure – viz výše; Williams 2002).

Čtvrtým dilematem je tenze mezi komodifikovaným a personalizovaným zážitkem. Podle Giddense (ale i Becka 2000, 2003) je v modernitě možné sebevyjádření, ale v podmínkách silného vlivu standardizujících efektů trhu komodit, kdy je sebevyjádření nahrazováno spotřebou. V kontextu průmyslu volného času, kdy je možné koupit už téměř jakoukoli formu zábavy včetně těch zdánlivě nekomerčních jako je cesta do indiánského pralesa či horský výstup apod., se tak nabízí otázka, které formy jeho trávení jsou skutečně nekomerčními a nekomodifikovanými, tzv. autentickými. V tomto kontextu je důležité hledat v rámci i komerčně tráveného času roli jednotlivců, kteří hledají vlastní cestu a mění přednastavené formy zábavy podle svých představ – nepoužívají komerční průvodce, cestují individuálně, do jiných lokalit či mají jiné motivace, než jaké jsou na první pohled zřejmé (viz teenageři v nákupních centrech – kap. 3). Williams, Kaltenborg (1999) zdůrazňují, že právě druhé bydlení je jednou z nekomerčních forem trávení volného času a možná jedinou nekomerční formou turismu, protože během této aktivity jedinec přestává tzv. sbírat symboly. V kontextu spolkového života a dobrovolnictví je např. patrná snaha nově příchozích obyvatel (suburbanizace, kontraurbanizace, druhé bydlení) aktivizovat místní komunitu a být iniciátory společenského života v místě, který často především pod tlakem konkurence komerčních forem trávení volného času ztrácí zejména pro mladé místní obyvatele na atraktivitě (Špačková, Ouředníček 2012, Chromý a kol. 2011). Aktivizaci založenou na životě v místě bydliště či obnovování tradičních (nekomerčních) forem trávení volného času můžeme pozorovat i ve městech (sousedské sešlosti, zájem o členství ve sdružení dobrovolných hasičů, aktivity rodinných center atd.), kde je nabídka komerčních forem trávení volného času nepřeborná (Zemánek 2003, Kůsová 2013).

Ačkoli v pozdně moderní globalizované společnosti může docházet k jakémusi odpoutání od místa skrze mizící nutnost být součástí jedné místní komunity, některé procesy nás k místům opětovně poutají. Místa tak získávají více významů podle toho, jakým způsobem a kým je dané místo využíváno, vnímáno a utvářeno – z pohledu turisty,

místního obyvatele v rámci pracovního procesu, místního obyvatele ve volném čase a dalších aktérů v dané lokalitě. Všechny tyto procesy dávají jednotlivým místům smysl a tvoří je unikátními a tím i konkurenceschopnými nejen na trhu cestovního ruchu.

6. Představení publikací

6.1 Trávení času v Česku v kontextu postsocialismu

Na úvod je nutno říci, že tento článek *Time use, Gender and the Life Course: The Evidence from Post-socialist Czechia* je v současné formě pouze v podobě rukopisu připraveného k odeslání do redakce. Doposud tedy neprošel recenzním řízením. Do práce byl přesto přiložen jako pátý publikační výstup, protože vhodně rámuje studovanou problematiku, jelikož je věnován trávení času (time-use) jako celku. Na příkladu Česka jsou diskutována specifika post-socialistického historického a institucionálního kontextu, jež ovlivňují alokaci celkového času mezi placenou a neplacenou práci, volný čas a další aktivity. Na téma je přitom nahlíženo z genderové perspektivy, z pohledu životního cyklu a diskutovány jsou také prostorové aspekty v podobě času stráveného doma a venku. Teoretická část článku diskutuje především problematiku nestejně hodnocené placené a neplacené práce a jejich nestejně rozdělení mezi muže a ženy, jež vede k závislosti žen na mužích na jedné straně a ke značnému tlaku na muže jako živitele na straně druhé. Spojení ženy s neplacenými (domácími) pracemi je ve společnosti hluboce zakořeněno a ovlivňuje každodenní život, tedy i volný čas, jednotlivců (Bittman, Wajcman 2000, Erickson 2011). Další část teoretické části článku je věnována postsocialistickému kontextu, který je specifický nedostatečnou společenskou diskuzí genderových otázek spojenou s přerušением aktivity feministických organizací (Havelková 1993, Heitlinger 1996, Sokolová 2004). Dále byla během socialismu do značné míry zdiskreditována, a v souvislosti s tím po revoluci zrušena, zařízení poskytující péči pro děti do 3 let (Saxonberg 2011, Hašková a kol. 2012). Porevoluční konzervativní politika navazující na politiku socialistickou, vedla k tomu, že vstup žen matek na trh práce je komplikovaný (Hašková a kol. 2012). Empirická část článku je analýzou dat z výzkumu, MML - Market & Media & Lifestyle _ TGI z roku 2010 provedenému na vzorku 7500 obyvatel Česka ve věku 12 až 79 let. V následujícím odstavci jsou shrnuty hlavní výsledky a závěry analýzy dat publikované v článku. Důraz je přitom kladen na výsledky se vztahem k problematice volného času.

Hlavním diferenciačním faktorem trávení času je ekonomická aktivita, která úzce souvisí s životním cyklem, věkem a pohlavím. Z hlediska celkového množství neplacené a placené práce, data potvrdila relativní rovnost mezi muži a ženami. Ale rozdělení placené a neplacené práce mezi muže a ženu, i přes pokles rozdílů za posledních 50 let,

stále ukazuje na tradiční konceptualizaci genderových rolí. Muži jsou nadále hlavními živiteli rodiny a ženy se výrazně více věnují domácím pracem. Genderové rozdíly jsou přitom nejvýraznější v době, kdy má rodina malé děti. Po práci a také spánku je nejvýznamější téměř každodenní aktivitou, volný čas. Vzhledem k tomu, že volný čas je nejčastěji konceptualizován jako zbytkový čas po ostatních aktivitách, je jeho množství inverzní k množství času stráveného prací. Nejvíce volného času mají důchodci, děti a mladí lidé. Narozdíl od pracovních aktivit, jsou genderové rozdíly ve volném čase méně výrazné. Ale vzhledem k většímu zapojení žen v domácnosti, mají muži více volného času, než ženy, téměř ve všech fázích životního cyklu (v průměru o 20 minut denně). Ženy mají více volného času jen pokud žijí samy bez partnera či dětí a pokud jsou na mateřské dovolené s malými dětmi. Na druhou stranu je třeba upozornit na fragmentovanost a určitou omezenost volného času žen s malými dětmi determinovaného například spánkem dítěte. Největší rozdíly jsou mezi páry důchodců. Vzhledem k tomu, že domácí práce a péče o děti jsou nejčastěji vykonávány doma a obě jsou převážně úkolem žen, je vysoce relevantní i otázka spojení ženy s privátními prostory. V Česku tráví ženy více času doma než muži a rozdíly se zvyšují v době, kdy má rodina malé děti. Když ženy žijí v páru, stráví doma o 5 hodin více, než muži. Čas strávený doma přitom není spojen jen s domácími pracemi, ženy s dětmi častěji vykonávají z domova i placenou práci. Volného času tráví muži ve většině fází životního cyklu absolutně více doma i venku. Relativní podíl volného času stráveného doma je však u žen vyšší ve většině životních fází. Výjimku tvoří ženy s dětmi do 5 let. Ty mají jednak jako jediná skupina absolutně více volného času než muži a jednak jej tráví ze 17 % mimo domov, muži přitom jen z 8 %. Je tedy možné, že ženy ve volném čase kompenzují chybějící sociální kontakty z pracovního života.

Přínos článku ke stanoveným cílům disertace spočívá v diskuzi kvantitativního významu volného času v rámci časového snímku dne a naznačení rozdílů mezi různými skupinami obyvatel. Článek ukazuje, že velké zapojení žen na trhu práce spojené s tradičním rozdělením prací v domácnosti, i přes zlepšení za posledních 50 let, do určité míry vede k diskriminaci žen, z hlediska množství volného času. Ve většině životních fází tráví ženy méně času mimo domov, což může vést k jejich menšímu zapojení do veřejného dění. Výsledky také upozorňují na významnou pasivitu v rámci volného času, kdy sledování televize představuje ve všech fázích životního cyklu nejvýznamější volnočasovou aktivitu.

6.2 Trendy v trávení volného času

Cílem článku *Changing Uses of Free Time in Czechia And Germany* je diskutovat v kontextu společenského vývoje aktuální trendy v trávení volného času v Česku. Příspěvek teoreticky vychází z konceptu společnosti zážitků (Schulze 1992) a dalších návazných teorií. Diskutovány jsou také změny související s nárůstem tzv. postmaterialistických hodnot (Inglehart 1997) u některých obyvatel vyspělých zemí. Vzhledem k tomu, že použité teoretické koncepty pocházejí z Německa a jejich autoři je dokládají na německém příkladu, je článek koncipován jako srovnání trendů v trávení volného času v Česku a Německu, jehož cílem je poukázat na unikátnost, resp. podobnost vývoje v obou zemích. Úvodní část článku je věnována teoretickému vstupu, následuje empirická část, která využívá data z průzkumů volného času mezi obyvateli obou zemí a data o spotřebním chování obyvatel. Hlavní diskutované teorie propojené s empirickými závěry článku shrnuje následující text.

V souvislosti s ekonomickým růstem vyspělých společností v průběhu 20. století došlo i ke změnám významu volného času v životech jejich obyvatel. Změna vztahů na trhu práce spojená s masovou výrobou, masovou konzumací a růstem životní úrovně vedly ke změně organizace volného času a k jeho kvantitativnímu nárůstu. V návaznosti na tento trend pak především od druhé poloviny 20. století dynamicky roste tzv. průmyslu volného času. Gerhard Schulze (1992) popisuje konzumní společnost formující se od 80. let jako společnost zážitků, společnost, ve které se lidé pomocí zážitků, do kterých investují stále více energie, času i peněz, snaží prožít krásný, zajímavý a ze subjektivního pohledu smysluplný život. Trend orientace na zážitky a osobní uspokojení můžeme doložit i nárůstem výdajů na volnočasové aktivity v průběhu 20. století. V současnosti tento podíl v Německu i Česku stagnuje na podobné hodnotě okolo 20 % celkových výdajů u průměrné domácnosti. Zajímavé je srovnání vysoko a nízkopříjmových domácností v obou zemích. Zatímco podíl výdajů na volný čas u bohatších domácností v posledních obdobích v Německu i Česku stagnoval, u nízkopříjmových naopak rostl. Opaschowski (2004) tyto dva jevy – tedy růst rozdílů ve společnosti a zároveň rozdílný přístup k jednotlivým druhům spotřeby nazývá „jednou luxus podruhé askeze“ – tedy ústup od středu. Od konce 90. let navíc můžeme pozorovat určité kvalitativní změny v trávení volného času ve smyslu určitého ústupu od komercializace. Fond volného času ani jeho podíl na celkových výdajích se v posledních letech na rozdíl od množství různých druhů

zábavy již výrazněji nezvětšuje. Lidé jsou nuceni volit mezi mnoha možnostmi a podle empirických výzkumů stále častěji přitom berou v potaz přínos, hodnotu a smysl dané formy trávení volného času. Tento trend popisuje Romeiß–Stracke (2003) jako posun od tzv. „společnosti zábavy“ (Spaßgesellschaft) ke „společnosti smyslu“ (Sinngesellschaft). Společnost zábavy autorka definuje jako společnost konce 20. století, pro kterou je typická touha po jakémkoli druhu zábavy, který umožní zažívat extrémní a exotické zážitky, chovat se nekonformně a být v centru dění. Autorka pro tyto charakteristiky používá klíčové výrazy extroverse, extrém, exotika a eklektika (Romeiß – Stracke 2003). S nástupem období této společnosti je spojována expanze vzniku zábavních komplexů v Německu (německy „Erlebniswelten“) jako míst nabízejících pobavení bez hranic, adrenalinové zážitky a obrovskou diverzitu možností. Jedná se tedy o období, kdy roste popularita především komerčních masových zařízení určených k trávení volného času. Společnost smyslu formující se od konce 90. let pak Romeiß – Stracke (2003) spojuje s hledáním smyslu svého konání a hledání životního směru, který napomůže orientaci v diverzifikované době. Autorka definuje společnost smyslu pomocí klíčových pojmů introverse, intenzita, integrace a intimita a s jejím nástupem spojuje růst popularity například wellness cestovního ruchu, ekoturismu, studijních cest, ale i návrat popularity druhého bydlení. Tyto kvalitativní změny je možné dát do souvislosti i se závěry empirických výzkumů změn hodnotové orientace lidí, které naznačují nárůst podílu obyvatel vyspělých zemích, kteří upřednostňují tzv. postmateriální hodnoty (Inglehart 1997). Na druhou stranu je nutné upozornit na vysokou míru diferencovanosti současné společnosti. Například z výsledků výzkumu trendů v cestovním ruchu sice vyplývá růst oblíbenosti čisté přírody a klidu, ale také přetrvávající popularita klasických forem dovolené a nových diverzifikovaných destinací. Není tedy možné říci, že lidé ustupují od masových forem zábavy, ale úspěch slaví ty formy, které lidem přinášejí něco nového, hodnotného a zaměřují se více na pedagogickou složku. Podobně se vyjadřuje i Opaschowski (2004), který uvádí, že spíše než k zanevření na konzum, dochází k růstu jeho úrovně.

Hlavním přínosem článku je představení a empirické doložení konceptů, které jsou vhodné pro výzkum problematiky volného času. Za zajímavé považuji také zjištění, že trendy v trávení volného času v Česku se velmi podobají těm německým. V neposlední řadě článek poskytl vstupní úvahu vedoucí k zaměření dalších částí disertace na nekomerční formy trávení volného času, mezi které se dobrovolnictví konané v rámci občanských sdružení i druhé bydlení řadí.

6.3 Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku

Článek *Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku* vychází z předpokladu, že ve volném čase vznikají vazby a kontakty utvářející sociální síť, v nichž se během společné aktivity formují normy a hodnoty, jež mohou být přenášeny i do jiných kontextů mimo volný čas. V souladu s pracemi Putnama (1993, 2000) jsou v článku za potenciální generátory sociálního kapitálu přispívající k socializaci a občanské angažovanosti považována občanská sdružení (spolky). Aktivita v rámci občanského sdružení je totiž jednak provozována v rámci volného času jednotlivce a zároveň činnosti, na které se tato sdružení nejčastěji zaměřují, nabízejí možnosti využití volného času pro ostatní. Již jejich samotná existence, fungování a participace lidí v nich, může být považována za ukazatel kvality života či indikátor fungování místní komunity. Jejich výzkum proto vhodně doplňuje ekonomické hodnocení regionálního rozvoje a polarizace prostoru o nekomerční společenské aspekty. V Česku mají občanská sdružení významnou tradici a především ve venkovském prostředí jsou významnými poskytovateli volnočasových aktivit.

Úvodní část článku je věnována teoretické diskuzi vazby mezi volnočasovými aktivitami a tvorbou sociálního kapitálu. Další kapitola se věnuje historii a současnosti občanských sdružení v českém prostředí a diskutuje také výzkumy, které byly v Česku na dané či příbuzné téma provedeny. Následuje empirická studie, jejímž cílem je zhodnotit prostorovou distribuci jednotlivých typů sdružení v Česku, přičemž hlavní pozornost je věnována těm volnočasovým. Využita byla data o počtech registrovaných sdružení v jednotlivých obcích a regionálně tříděná data o počtech členů dobrovolných hasičů, jako nejrozšířenějšího českého sdružení. Hodnocena je horizontální a vertikální distribuce občanských sdružení v prostoru a dynamika vzniku nových sdružení v různých typech regionů. Pro hodnocení územního rozložení byla využita lokální „hot spot analýza“, která identifikuje oblasti, ve kterých se koncentrují jednotky s nadprůměrnými a podprůměrnými hodnotami sledovaného ukazatele.

Výsledky provedené analýzy můžeme shrnout do následujících bodů: 1) Patrné jsou rozdíly ve vertikální distribuci jednotlivých skupin sdružení. Nejrozšířenější sdružení – Dobrovolní hasiči (SDH) a Myslivci jsou typická pro venkovské oblasti, sdružení, která se věnují sportu a kultuře se relativně častěji nacházejí ve městech, nevolnočasová

sdužení ve středně velkých městech a tzv. „nová sdužení“ (zaměřená na prosazování práv menšin, ekologické organizace apod.) jsou jednoznačně koncentrovanější do měst s evidentní dominancí Prahy. 2) Lokální hot spot analýza ukázala, že v rámci Česka jsou nejvýznamnější oblastí koncentrace všech typů sdužení kromě nevolnočasových Jižní, Jihozápadní Čechy a část Vysočiny. Zde se s největší pravděpodobností jedná o projev tradice a odpovídající vyšší míry lokální autoidentifikace obyvatel. Z hlediska koncentrace sdužení i participace v SDH můžeme pozorovat výrazné rozdíly mezi Moravou a Čechami. V Čechách je patrná výraznější tradice především venkovských spolků, jako jsou dobrovolní hasiči. 3) Z hlediska vzniku nových sdužení nejsou však oblasti s vysokou koncentrací významné a můžeme zde pozorovat spíše stagnaci či dokonce pokles. Největší koncentrace vzniku nových sdužení je nikoli v oblastech jejich tradice, nýbrž tam, kde docházelo k dynamickému vývoji (ať již k ekonomickému – oblasti rozvoje cestovního ruchu a města, tak k populačnímu – suburbia). Toto zjištění je zajímavé z hlediska budoucího vývoje kvality života v těchto oblastech a může přispět k hodnocení dopadů procesů společenských změn. Rozvoj společenského života v suburbánních oblastech popírá často tvrzené konstatování, že suburbia jsou jen noclehárnami bez společenského života a že suburbanizace vede primárně k individualizaci obyvatel (Jacobs 1965, Putnam 1995, Sýkora 2003, Lupi, Musterd 2006). Na základě našich výsledků můžeme také usuzovat, že cestovní ruch (i v podobě druhého bydlení) může přispívat k rozvoji aktivity místních obyvatel a podpořit i obnovení místních tradic.

Přínosy článku spočívají z hlediska návaznosti na probíhající výzkum v prohloubení převážně ekonomicky zaměřených výzkumů regionální diferenciací o společenské aspekty. Z hlediska problematiky volného času článek poukazuje na zájem o nekomerční formy jeho trávení, jež můžeme dát do souvislosti s postmaterialistickými hodnotami a snahou o tzv. smysluplné trávení volného času (Stebbins 2007). Za zajímavý považují především rozvoj spolkové aktivity v suburbiiích a městech, tedy v oblastech, kde nemají tato sdužení tak výraznou tradici a ve větší míře než v perifernějších lokalitách jsou vystavena konkurenci jiných forem zábavy. Naopak stagnace či pokles počtu sdužení i počtu členů klíčových sdužení (dobrovolní hasiči) v některých problémových (severozápadní Čechy, Severní Morava) a periferních lokalitách, kde spolky představují velmi významné aktéry společenského dění, může představovat určitou hrozbu,

v aplikační rovině tedy považují za důležité nepodceňovat jejich roli a podporovat různými způsoby jejich fungování.

6.4 Uživatelé druhého bydlení a jejich vazba na lokalitu a lokální obyvatele

Kvalita sociálního prostředí lokalit je významným faktorem ovlivňujícím nejen kvalitu života v lokalitách, ale i endogenní rozvojový potenciál regionálních či lokálních komunit (Hampl 2003; Onyx, Leonard 2010; Chromý, Skála 2010). Kapitola *Second Homes, their Users and Relations to the Rural Space and the Resident Communities in Czechia* vychází primárně z výsledků výzkumu „Význam rekreační funkce sídel a obcí v procesu formování regionální identity a identity regionů v ČR“, jež byly publikovány v článku Fialová, Vágner (2014) a rozšiřuje je v oblasti sociálních vztahů. Ty společně s územní identitou uživatelů s územím formují sociální prostředí lokalit. Kapitola vychází z předpokladu, že různí aktéři mohou mít různé představy o využití území i odlišnou míru lokální identity, což může ovlivňovat vztahy mezi aktéry a významným způsobem přetvářet daná místa a prostory (Frisvoll, Rye 2009). Oproti většině studií, jež za klíčové aktéry formování lokálních vztahů i vztahů k lokalitě považují rezidenty, místní autority, podnikatele a občanská sdružení, předkládá hodnocení vlivu dalšího významného aktéra, který území využívá primárně ve svém volném čase.

Kapitola využívá několika datových zdrojů. Za účelem naznačení významu druhého bydlení v rámci systému osídlení jsou využita data z cenzu, katastru obcí a šetření agentury CVVM připravené autory kapitoly. Dále byly využity výsledky dvou případových studií. První z nich byla zaměřena na hodnocení regionální identity ve třech hierarchických úrovních (regionu, obce a lokality). Formou dotazníkového šetření bylo tazatelům osloveno 734 respondentů z řad rezidentů i uživatelů druhého bydlení. Část dotazníku byla věnována typu, délce, frekvenci pobytu, emočním a generačním vztahům, unikátnosti, a symbolům regionu. Další část se věnovala problémům, vztahům mezi rezidenty a účastníky druhého bydlení, jejich zapojení do veřejného života, i jejich spokojenosti se současným i budoucím možným využitím území. Součástí šetření byly také rozhovory se starosty, dalšími představiteli obce a pozorování v daných lokalitách. Šetření proběhlo v osmi regionech vybraných na základě podílu objektů druhého bydlení na celkovém počtu domů a na základě geografické polohy. Zvolené regiony tak reprezentují periferní oblasti, jádrové oblasti v zázemí Prahy i turisticky atraktivní horské oblasti. Dále byly využity některé závěry případové studie hodnotící za použití analýzy

sociálních sítí vztahy mezi rezidenty a rekreanty ve třech vybraných lokalitách, jejíž metodika je představena samostatně v následujícím článku, jež je součástí této disertace.

Druhé bydlení je v Česku významným fenoménem – 12 % domácností vlastní objekt druhého bydlení a 16 % populace jej pravidelně využívá (CVVM 2015), mezi uživateli převažuje starší generace (36 % z nich je v postproduktivním věku). Z hlediska lokální identity výzkum poukazuje na velmi malé rozdíly mezi účastníky druhého bydlení a stálými obyvateli. Obě skupiny vykazují silnou lokální identitu, třetina dotázaných uživatelů druhého bydlení se považuje za místní obyvatele. Obě skupiny respondentů nejsilněji hodnotily svoji vazbu k menší hierarchické jednotce a shodně popisovaly i unikátnosti regionu, na které jsou pyšné (přírodní kvality, krajina, příroda, klid). V rámci reflexe kvalit hierarchicky nejnižší jednotky (místa bydliště, resp. druhého bydlení) zdůrazňovali rekreanti především vhodnost místa pro rekreaci a rezidenti vhodnost místa pro pohodlné bydlení. Úzké sociální vztahy a vzájemná výpomoc byla jako nejvýznamnější hodnota dané lokality zmíněna shodně dvaceti procenty rekreantů i rezidentů, což upozorňuje na velký význam sociálního klimatu pro každodenní život i trávení volného času. V případě uživatelů druhého bydlení se bude pravděpodobně jednat o hodnotu, kterou v místě trvalého bydliště nemají. Všechna použitá data také poukazují na velmi dobré vztahy mezi rekreanty a rezidenty a relativně vysokou aktivitu účastníků druhého bydlení v rámci účasti i organizaci místních společenských událostí. Hlubší případová studie ale poukázala na omezené kontakty mezi rezidenty a rekreanty, které často plynou z geografické oddělenosti chatových oblastí od rezidenční části obce. Zajímavým zjištěním také je, že ačkoli se 40 % starostů domnívá, že druhé bydlení může představovat hrozbu pro lokalitu, uživatelé ani rezidenti s tímto tvrzením z 80 % nesouhlasí a polovina všech respondentů se dokonce domnívá, že dlouhodobí uživatelé objektů druhého bydlení by se mohli stát představiteli obce.

Za hlavní přínos výzkumu považuji zjištění, že účastníci druhého bydlení nejenže formují územní identity, ale v některých specifických oblastech s jejich vysokou koncentrací jsou také zapojeni do veřejného života. Svoji participací tak přispívají na lokální úrovni k rozvoji venkova. Svým sociálním chováním i územní identitou se příliš neliší od stálých obyvatel, což upozorňuje na mizení hranic mezi druhým a prvním domovem, kdy je dojíždění na chatu či chalupu nahrazeno semi-migračním či cirkulačním procesem (Flognfeldt 2004, Overvåg 2011). Výsledky výzkumu také poukázaly na některé

motivace rekreatantů trávit volný čas na chatě a chalupě (přírodní kvality, klid, úzké sociální vztahy), které lze vysvětlit jako určitou formu opětovného hledání tradičních hodnot v reakci na širší kulturní procesy spojené s procesy globalizace a změnou časoprostorových vztahů, jež mnohdy vedou ke ztrátě tradičního sepětí s místem a jeho lokální komunitou s jasnými rituály a posloupnostmi (Wellman 1979, 1996, Harvey 1996, Giddens 2001, Musil 2002).

6.5 Sociální síť a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení

Poslední článek, který je součástí disertace, je stejně jako ten předchozí věnován dopadům druhého bydlení jako specifické formě trávení volného času na sociální prostředí lokalit. Na rozdíl od předchozího článku teoreticky vychází primárně z problematiky formování sociálního kapitálu, sítě kontaktů a šíření znalostí a není věnován jen vztahům mezi rezidenty a rekreatanty, ale hodnotí také, kvantitu i kvalitu vztahů samotných uživatelů druhého bydlení. Teoretická část článku je věnována propojení problematiky sociálních sítí, jako nástroje využívání lokálně ukotvených vztahů a platformy pro vznik sociálního kapitálu, s druhým bydlením jako formě trávení volného času. Druhé bydlení je v tomto kontextu specifické svojí sezónností a jeho uživatelé se vyznačují socioekonomickými charakteristikami odlišnými od stálých obyvatel (Halseth 1993, 2004, Green a kol. 1996). Z rozboru literatury věnované sociálnímu kapitálu vyplynulo, že tyto aspekty můžeme považovat z hlediska tvorby sociálních vazeb a sociálního kapitálu za hrozbu (nedostatečná frekvence kontaktů, přílišná sociální odlišnost; Coleman 1988) i přínos (propojování různých sociálních a geografických kontextů; Granovetter 1973). Následuje empirická případová studie provedená ve třech lokalitách. Data byla sbírána pomocí dotazníkového šetření provedeného mezi uživateli druhého bydlení, v rámci něhož byly mimo jiné zjišťovány konkrétní sociální vazby na ostatní dočasné i stálé obyvatele obcí pomocí tzv. relačních dat. Pro analýzu interakcí v rámci sociální sítě, byly aplikovány některé metody využívané v rámci disciplíny zvané analýza sociálních sítí.

Z výzkumu vyplynulo, že uživatelé druhého bydlení svým působením utváří místní klima a sezónně ovlivňují i každodenní fungování obcí. Navzdory relativně často, především mediálně, prezentovanému tvrzení o antagonistických vztazích mezi stálými obyvateli a uživateli druhého bydlení, nebyly identifikovány žádné významnější konflikty. Oddělenost obou skupin je ale zjevná – obě žijí vlastním životem. Do sítě kontaktů jsou

zařazeni jen ti stálí obyvatelé žijící v centru obce, kteří pracují ve službách (starosta, prodavačka, pošťák). Rekreatanti totiž navštěvují centra obcí sporadicky a ve společenském životě jako celku nehrají významnější roli. Ačkoli ale využívají místní služby pravděpodobně méně, než stálí obyvatelé, můžeme je považovat za ekonomicky přínosné. Naopak stálí obyvatelé, kteří mají svá obydlí lokalizována v blízkosti chatarů a chalupářů, jsou v rámci komunity významnými aktéry. To poukazuje spíše než na roli vztahu chalupář versus stálý obyvatel na význam geografické blízkosti při navazování kontaktů. Vzhledem k oddělenosti oblastí druhého bydlení od center v námi sledovaných obcích, je tak sociální kapitál generován především mezi rekreatanty navzájem. Jedná se primárně o sousedské vztahy. Míra i kvalita zapojení do komunity přitom souvisí s délkou využívání objektu danou rodinou. Vztahy jsou totiž předávány mezi generacemi. To se projevuje také tím, že v místech, kde byla zachována kontinuita využívání objektů (znají se až tři generace), jsou kontakty nejhustší a vykazují také nejvyšší kvalitu (jsou udržovány i mimo lokalitu a nejedná se jen o povrchní sousedské vztahy). Vzhledem k inovačnímu potenciálu i z hlediska kvality individuálního sociálního kapitálu, je klíčové také zjištění, že vztahy, které v lokalitách druhého bydlení vznikají, nejsou založeny primárně na sociální blízkosti. Diverzita jedinců může zvyšovat inovační potenciál, podporovat růst přemostujícího sociálního kapitálu i přispívat k celkové společenské toleranci. V návaznosti na výzkum Robertsson, Marjavaara (2015) byl také zkoumán potenciál rekreačních lokalit pro šíření znalostí. Využívání kontaktů získaných na chatě či chalupě pro profesionální účely nebo mimo lokalitu, je na rozdíl od švédské studie, ve zkoumaných obcích spíše výjimkou. Jako významná pro navazování kontaktů se ukázala také role samotného fyzického rozložení chat a chalup ve smyslu liniové versus s více sousedy. Pro navazování kontaktů se ukazuje jako významná také existence udržovaných společných prostor. Fyzický vzhled těchto míst je pravděpodobně výsledkem dlouhodobé vazby a patrně replikuje pozitivní vztahy i v dalších generacích.

Za hlavní přínos článku považuji kromě empirických zjištění také teoretické propojení problematiky druhého bydlení a sociálního kapitálu a aplikaci netradiční metody analýzy sítí kontaktů. Ta se osvědčila jako vhodný způsob hodnocení vztahů v lokalitě a velmi vhodná je i k identifikaci klíčových aktérů. Z hlediska konceptualizace druhého bydlení jako formy trávení volného času a cestovního ruchu výzkum ukazuje, že čas trávený na chatě či chalupě není jen únikem z každodennosti, ale také formou napojení a podobně jako předchozí článek poukazuje na stírání rozdílů mezi prvním a druhým domovem.

7. Závěr

Volný čas a jeho projevy jsou zkoumány z pohledu mnoha vědních disciplín a geografie k nim přispívá svým komplexním pohledem a zaměřením na prostorovou dimenzi. Ta reflektuje stále rostoucí význam fyzických přesunů v každodenním životě obyvatel, které se projevují propojováním dříve izolovaných lokalit a značný dopad mají i na každodenní trávení volného času. Současná geografie ale prostorovou dimenzi neredukuje jen na fyzické přesuny či regionální diferenciaci aktivit, ale zkoumá také utváření samotného prostoru skrze vztahy k místům a jejich vnímání a prožívání (Pospíšilová 2012). Za jeden z přínosů předkládané práce lze považovat propojení konceptů různých vědních disciplín s geografickými přístupy. Takto ucelená studie věnovaná volnému času v české geografii doposud napsána nebyla a dílčími studiím, které vznikají, může napomoci s teoretickým ukotvením.

V teoretické rovině práce spojuje přístupy nové kulturní geografie s problematikou trávení volného času a poukazuje tak na skutečnost, že volný čas a místa jeho trávení jsou podstatnou součástí kulturních procesů. Výzkumem volného času a forem jeho trávení můžeme pozorovat každodenní život obyvatel, skrze který jsou vyjednávány diskurzy, idey, pocity a události světa (Crouch 2006). Na volný čas tak můžeme pohlížet jednak jako na jev ovlivňovaný hierarchicky organizovanými přírodními prvky, společenskými strukturami a diskurzy a jednak jako na oblast, kde mají výrazný vliv aktivity na straně jednotlivce. V tomto kontextu pak můžeme i na druhé bydlení či na spolkovou činnost nahlížet jako na specifické projevy kulturních globalizačních a modernizačních procesů, v rámci kterých jednotlivci hledají své vlastní místo ve světě a utvářejí svoji identitu. Na základě v této práci provedených výzkumů i v návaznosti na další studie (Librová 1997, Williams 2002, Šimon 2014, Bartoš a kol. 2011), můžeme usuzovat, že zkoumané formy trávení volného času lze interpretovat v kontextu globalizace a modernizace jako určitou formu rezistence či reakci jednotlivců na rostoucí komercializaci, komodifikaci a mizení tradičních komunitních vztahů. Tato rezistence se mimo jiné projevuje tendencí hledat autentické místo, ke kterému je možné si utvořit vztah. Místa tak získávají více významů podle toho, jakým způsobem a kým jsou využívána, vnímána a utvářena a značnou roli přitom hrají i jednotlivci, kteří na nich tráví svůj volný čas. Výzkum druhého bydlení také poukázal na skutečnost, že dualismus rekreatant versus rezident mizí podobně, jako mizí rozdíl mezi prvním a druhým domovem. Čas trávený na chatě či chalupě není jen únikem

z každodennosti, ale také formou napojení. Blíží se tak více procesu migrace (Flognfeldt 2004, Overvåg 2011) či konceptu více domovů (multiple dwellings concept; McIntyre, Pavlovich 2006). Definice založené primárně na dualismech (rezident x návštěvník, každodennost x volný čas, domov x rekreace) tak lze považovat do určité míry za překonané (Larsen, Urry, Axhausen 2007).

V empirické rovině práce ukazuje, že ačkoli je volný čas mnohými autory považován za dobu, kdy jsme nejvíce osvobozeni od povinností a společenských determinací, je především jeho kvantitativní množství ovlivňováno (determinováno) institucionálním kontextem i charakteristikami jednotlivců. Jednoznačně také souvisí s věkem i fází životního cyklu. Provedený výzkum poukazuje na odlišné množství i způsob využití času mužů a žen související s přetrvávající tradiční dělbou práce ve společnosti (Pospíšilová, Špačková, Kůsová 2017). Toto tradiční rozdělení rolí může vést k odlišnému vlivu mužů a žen na veřejné dění, k odlišným možnostem vytvářet ve volném čase sociální kapitál a podílet se na tvorbě prostoru. Vzhledem k velké diferenciaci množství volného času v souvislosti s fází životního cyklu, profesí a dalšími socioekonomickými ukazateli, nelze říci, že obyvatelům vyspělých zemí volný čas kvantitativně přibývá. Společně s dynamickým růstem možností, jak volný čas trávit, ale roste jeho význam jako způsobu sebevyjádření (sebeidentifikace) a indikátoru životního stylu. Výsledky provedeného výzkumu (Gelná, Fialová 2011) ve shodě s dalšími autory poukazují na určité posuny směrem k postmaterialismu, které se v oblasti volného času projevují snahou trávit volný čas smysluplně. Něco přínosného vytvářet je často již od počátku cílem některých forem trávení volného času (dobrovolnictví, komunitní aktivity), jejichž popularita neklesá (Kůsová 2013). Z tohoto pohledu pak volný čas představuje určitý zdroj, v rámci kterého je utvářen sociální kapitál a formována územní identita. Skrze výzkum geografické organizace spolkové činnosti a dopadů volnočasových aktivit v konkrétních územích, tak práce přispívá do mozaiky studií věnovaných územnímu rozvoji a regionální diferenciaci. Výzkum ukázal, že tradiční spolková sdružení jsou významnými aktéry především venkovského života. Nejvíce jsou koncentrována v oblastech s vyšší lokální autoidentifikací obyvatel (Jižní, Jihozápadní Čechy, Vysočina). Z hlediska vzniku nových sdružení nejsou však oblasti s vysokou koncentrací významné a můžeme zde pozorovat spíše stagnaci či dokonce pokles. Největší intenzita vzniku nových sdružení je nikoli v oblastech vysoké koncentrace tradičních sdružení, nýbrž tam, kde docházelo k značnému ekonomickému (rozvoj cestovního ruchu) či populačnímu (suburbia) vývoji.

Výsledky tak ukazují, že ačkoli jsou suburbia mnohými autory (Jacobs 1965, Putnam 1995, Sýkora 2003, Lupi, Musterd 2004) považována za konzumní a individualizovaná, vzniká zde velké množství volnočasových aktivit, které jsou tím, co obyvatele opětovně spojuje. Naopak stagnaci lze pozorovat v některých venkovských oblastech s dlouhodobou tradicí spolkových aktivit, přičemž ohrožena jsou především depopulační území. Zde pak mohou hrát důležitější roli aktéři v podobě kontraurbanitů či rekreatantů. Výsledky výzkumu v lokalitách druhého bydlení ukazují tendenci uživatelů vytvářet silné po generace děděné vazby na území i mezi sebou navzájem a zdá se, že i současné mladé generace mají o trávení volného času na chatách a chalupách zájem a vytvářejí v rámci tohoto času nové vazby a kontakty. I přes určité oddělení rekreatantů od stálých obyvatel je zde patrný spíše jejich přínos pro lokální komunity.

V disertační práci jsem se věnovala uceleně výzkumu volného času od teoretického zarámování až po výsledná zjištění a hodnocení. Vzhledem k velké šíři tématu tvoří především empirické příspěvky střípky do mozaiky zkoumání této problematiky. Nabízí se možnost výzkumu dopadů dalších forem trávení volného času na tvorbu sociálního kapitálu a lokální identifikaci. Za zajímavé považuji větší zaměření na neformální aktivity, jako jsou návštěvy parků, restaurací a dalších veřejných prostor (Borgmann 1992, Glover 2004, Broyles a kol. 2011). V souvislosti s veřejnými prostory je také důležitou otázkou problematika komodifikace a komercializace veřejného prostoru a formy rezistence obyvatel k těmto procesům (Sorkin 1992, Hil, Bessant 1999, Williams 2002, Devine 2017). V současné společnosti nelze opomíjet ani téma trávení času ve virtuálních prostorech (Bassett, Wilbert 1999, Spracklen 2015). Předložená práce nahlíží na volný čas primárně jako na zdroj, neřeší tak patologické jevy spojené s jeho trávením. Z hlediska přímé návaznosti na témata řešená v práci i na výzkum prováděný na pracovišti považuji za důležité více prohloubit výzkum dopadů spolkových sdružení na tvorbu sociálního kapitálu, včetně právě jejich negativních dopadů (exkluze, genderové otázky atd.). Z hlediska druhého bydlení se nabízí věnovat pozornost jeho novým formám, včetně pronájmu chat a chalup, druhému bydlení v zahraničí či moderním formám cestování v podobě např. tzv. digitálního nomádství (Dal Fiore a kol. 2014).

Seznam použité literatury:

- AITCHINSON, C. (1999): New cultural geographies: The spatiality of leisure, gender and sexuality. *Leisure studies*, 18, 1, 19–39.
- ANXO, D., MENCARINI, L., PAILHÉ, A., SOLAZ, A., TANTURRI, M. L., FLOOD, L. (2011): Gender Differences in Time Use over the Life Course in France, Italy, Sweden, and the US. *Feminist Economics*, 7, 3, 159–195.
- ASHTON, A. S., SCOTT, N. (2017): International retirement migration and Thai stakeholders' views: a Japanese case study. *Journal of Place Management and Development*, 10, 1, 7–22.
- ASHWORTH, G. J. (2009): Questioning the Urban in Urban Tourism. In: Maciocco, G., Serreli, S. (eds.): *Enhancing the City: New Perspectives for Tourism and Leisure. Urban and Landscape Perspectives vol. 6*, Springer Science+Business Media, London, 207–220.
- AUGÉ, M. (1995): *Non-places: towards an anthropology of supermodernity* (překlad John Howe). Verso, New York.
- BARTOŠ, M., KUŠOVÁ, D., TĚŠITEL, J., NOVOTNÁ M., KOPP, J., MACHÁČEK, J., MOSS, L. A. G., GLORIOSO, R. S. (2011): Amenitní migrace do venkovských oblastí České republiky. *Lesnická práce*, Kostelec nad Černými lesy.
- BASSETT, C., WILBERT, C. (1999): Leisure practices in cyberspace. In: Crouch, D. (ed.): *Leisure/Tourism Geographies: Practices and Geographical Knowledge*. Routledge, New York/London, 181–194.
- BASSO, P. (2003): *Modern times, ancient hours: Working lives in the twenty-first century*. Verso, London.
- BAUM, F., PALMER, C. (2002): 'Opportunity structures': urban landscape, social capital and health promotion in Australia. *Health promotion international*, 17, 4, 351–361.
- BAUR, J. W., TYNON, J. F., GÓMEZ, E. (2013): Attitudes about urban nature parks: A case study of users and nonusers in Portland, Oregon. *Landscape and Urban Planning*, 117, 100–111.
- BAKER, J., HAYTKO, D. (2000): The Mall as Entertainment: Exploring Teen Girls' Total Shopping Experiences. *Journal of Shopping Center Research*, 7, 29–58.
- BECK, U. (2000): *The brave new world of work*. Polity press, Cambridge.
- BECK, U. (2003): Toward a new critical theory with a cosmopolitan intent. *Constellations*, 10, 4, 453–468.
- BECK, U. (2004): *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. SLON, Praha.
- BECK, U., GIDDENS, A., LASH, S. (1994): *Reflexive modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford University Press, Stanford.
- BELL, D. (1999): *Kulturní rozpory kapitalismu*. SLON, Praha.

- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění (první vydání). Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- BERNARD, J. (2012): Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka. *Geografie*, 117, 1, 72–94.
- BESSIÈRE, J. (1998): Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia ruralis*, 38, 1, 21–34.
- BEST, S. (2010): *Leisure Studies: Themes and Perspectives*. SAGE, Los Angeles.
- BHATTI, M., CHURCH, A. (2000): 'I never promised you a rose garden': Gender, leisure and home-making. *Leisure Studies*, 19, 3, 183–197.
- BITTMAN, M., WAJCMAN, J. (2000): The Rush Hour: The Character of Leisure Time and gender Equity. *Social forces* 79, 1, 165–189.
- BLACKSHAW, T. (2010): *Leisure*. Routledge, New York/London.
- BLACKSHAW, T., LONG, J. (2005): What is the big idea? A critical exploration of the concept of social capital and its incorporation into leisure policy discourse. *Leisure Studies*, 24, 3, 239–258.
- BORGMANN, A. (1992): *Crossing the Postmodern Divide*. University of Chicago Press, Chicago.
- BOURDIEU, P. (1986): The Forms of Capital. In: Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood Press, New York, 46–58.
- BOWRING, F. (2002): Post-Fordism and the end of work. *Futures*, 34, 1, 159–172.
- BROYLES, S. T., MOWEN, A. J., THEALL, K. P., GUSTAT, J., RUNG, A. L. (2011): Integrating social capital into a park-use and active-living framework. *American Journal of Preventive Medicine*, 40, 5, 522–529.
- BURDA, T. (2015): Význam změn správních hranic v procesu formování vnitřních periferií na území Česka od poloviny 19. století. *Disertační práce*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 318 s.
- BURGOON, B., BAXANDALL, P. (2004): Three worlds of working time: the partisan and welfare politics of work hours in industrialized countries. *Politics & Society*, 32, 4, 439–473.
- BUTLER, C. (2003): *Law and the social production of space*. Disertační práce. Griffith University, Queensland.
- BUTLER, J. (1988): Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory. *Theatre journal*, 40, 4, 519–531.
- BUTLER, J. (1997): *Excitable speech: A politics of the performative*. Psychology Press, Hove.

- BUTLER, R. (ed.) (2006): *The tourism area life cycle* (Vol. 1). Channel view publications, Bristol.
- CAMPBELL, D. (2009): Discourse. In: Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M. J., Whatmore, S. (eds.): *Dictionary of Human Geography*. 5th edition. John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 166–168.
- CARLSON, M. (2013): *Performance: A critical introduction*. Routledge, New York/London.
- CARR, N. (2017): Re-thinking the relation between leisure and freedom. *Annals of Leisure Research*, 20, 2, 137–151.
- CLEDENNING, G., FIELD, D. (2006): Seasonal Residents: Members of Community or Part of the Scenery? In: Green, G., Deller, S. and Marcouiller, D. (eds.): *Amenities and Rural Development: Theory, Method and Public Policy*. Edward Elgar, Cheltenham, 215–236.
- COHEN, S. A. (2016): *Lifestyle mobilities: intersections of travel, leisure and migration*. Routledge, New York/London.
- COLEMAN, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, 95–120.
- COLOMB, C., NOVY, J. (eds.) (2016): *Protest and Resistance in the Tourist City*. Routledge, New York.
- COVERMAN, S. (1989): Role overload, role conflict, and stress: Addressing consequences of multiple role demands. *Social forces*, 67, 4, 965–982.
- CORIJN, E. (1987): Leisure education and emancipation in today's social context. *European Education Journal*, 22, ¾, 265–274.
- CRANG, M. (1998): *Cultural geography*. Psychology Press, Hove.
- CRESWELL, T. (2004): *Place: A Short Introduction*. Blackwell, Oxford.
- CROSS, G. (1989): *A quest for time*. University of California Press, Berkeley.
- CROUCH, D. (2000): Leisure and consumption, In: Gardiner, V., Matthews, M. H. (eds.): *The changing geography of the United Kingdom* (3rd ed.). Routledge, London, 261–275.
- CROUCH, D. (2001): Spatialities and the feeling of doing. *Social & Cultural Geography*, 2, 1, 61–75.
- CROUCH, D. (2003): Spacing, performing, and becoming: tangles in the mundane. *Environment and Planning A*, 35, 11, 1945–1960.
- CROUCH, D. (2006): Geographies of leisure. In: Rojek, C., Shaw, S. M., & Veal, A. J. (eds.): *A handbook of leisure studies*. Palgrave Macmillan UK, London, 125–139.

CSIKSZENTMIHALYI, M. (1974): *Flow: Studies of enjoyment*. The University of Chicago Press, Chicago.

ČERVINKA, A. (1966): *Práce a volný čas (Work and Free Time)*. Nakladatelství politické literatury, Praha.

ČIHOVSKÝ, J. (2002): K vývoji názorů na volný čas. (od Aristotela k Dumazedierovi.) In: Hodaň, B. (ed.): *Volný čas a jeho současné problémy*, Hanex, Olomouc, s. 9–17.

ČSÚ (2016): *Pracovní doba v české republice je v rámci EU jedna z nejdelších*. [HTTP://STATORG.CMKOS.CZ/DOKUMENTY/%C4%8CS%C3%9A%20-%20PRACOVN%C3%AD%20DOBA%20V%20%C4%8CR%20JE%20V%20R%C3%A1MCI%20EU%20JEDNA%20Z%20NEJDEL%C5%A1%C3%ADCH.PDF](http://statorg.cmkos.cz/dokumenty/%C4%8CS%C3%9A%20-%20PRACOVN%C3%AD%20DOBA%20V%20%C4%8CR%20JE%20V%20R%C3%A1MCI%20EU%20JEDNA%20Z%20NEJDEL%C5%A1%C3%ADCH.PDF) (26. 10. 2016)

DAL FIORE, F., MOKHTARIAN, P. L., SALOMON, I., SINGER, M. E. (2014): “Nomads at last”? A set of perspectives on how mobile technology may affect travel. *Journal of Transport Geography*, 41, 97–106.

DAHRENDORF, R. (1990): *The Modern Social Conflict. An Essay on the Politics of Liberty*. University of California Press, Berkeley.

DE BRES, K., DAVIS, J. (2001): Celebrating group and place identity: A case study of a new regional festival. *Tourism Geographies*, 3, 3, 326–337.

DE GRAZIA, S. (1962): *Of time, work and leisure*. Twentieth Century Fund, New York.

DENNIS, K., URRY, J. (2009): *After the car*. Polity, Cambridge.

DEVINE, J. A. (2017): Colonizing space and commodifying place: tourism's violent geographies. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 5, 634–650.

DIMANCHE, F., SAMDAHL, D. (1994): Leisure as symbolic consumption: A conceptualization and prospectus for future research. *Leisure Sciences*, 16, 2, 119–129.

DOSTÁL, P. (2010): *Multi-Speed European Union: Differentiated Integration and Spatial Development in Public Opinion*. Czech Geographic Society, Praha.

DUBIN, R. (1963): Industrial workers' worlds: A study of the 'central life interests' of industrial workers. In: E. O. Smigel (ed.): *Work and leisure: A contemporary social problem*. College and University Press, New Haven, 53–62.

DUFFKOVÁ, J., TUČEK, M. (2003): Proměny způsobu života. In: Tuček a kol.: *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Sociologické nakladatelství, Praha, 168–200.

DUMAZEDIER, J. (1962): *Vers une civilisation du loisir?* Éditions du Seuil, Paris.

DUMAZEDIER, J. (1966): *Volný čas (překlad z Dumazedier 1962)*. Sociologický časopis, 2, 3.

DUMAZEDIER, J. (1989): France: Leisure sociology in the 1980s. In: A. Olszewska, K. Roberts (eds.): Leisure and lifestyle: A comparative analysis of free time. Sage, London, 143–161.

DUMBROVSKÁ, V., FIALOVÁ, D. (2014): Tourist intensity in capital cities in Central Europe: comparative analysis of tourism in Prague, Vienna and Budapest. Czech Journal of Tourism, 3, 1, 5–26.

ECOLOGY PARTY, THE (1981): Working for a future: An ecological approach to employment. The Ecology Party, London.

EDENSOR, T. (2008): Tourists at the Taj: Performance and meaning at a symbolic site. Routledge, New York/London.

EDENSOR, T. (2001): Performing tourism, staging tourism (Re) producing tourist space and practice. Tourist studies, 1, 1, 59–81.

ELDEN, S. (2009): Space I. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds.): International Encyclopedia of Human Geography (Vol. 10). Elsevier, Amsterdam, 262–267.

ELLENGARD, K. (1999): A time-geographical approach to the study of everyday life of individuals – a challenge of complexity. GeoJournal 48, 3, 167–175.

ERICKSON, R. J. (2011): Emotional Carework, Gender, and the Division of Household Labor. In: Garey, A. I., Hansen, K. V. (eds.): At the Heart of Work and Family: Engaging the Ideas of Arlie Hochschild. Rutgers University Press, New Brunswick, 61–73.

EVERETT, S., AITCHINSON, C. (2008): The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. Journal of sustainable tourism, 16, 2, 150–167.

FIALOVÁ, D. (2000): Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy). Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 130 s.

FIALOVÁ, D. (2012): Druhé bydlení v zázemí Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, 229–249.

FIALOVÁ, D., CHROMÝ, P., KUČERA, Z., SPILKOVÁ, J., ŠTYCH, P., VÁGNER, J. (2010): The forming of regional identity and identity of regions in Czechia – introduction to the research on the impact of second housing and tourism. AUC Geographica, 45, 1, 49–60.

FIALOVÁ, D., NEKOLNÝ, L. (2015): Rub a líc turistické přitažlivosti. Geografické rozhledy, 24, 4, 8–9.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2005): Druhé bydlení v periferních oblastech. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 74–80.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2014): The owners of second homes as users of rural space in Czechia. AUC Geographica, 49, 2, 21–28.

- FIALOVÁ, D., VÁGNER, J., KŮSOVÁ, T (2018): Second homes, their users and relations to the rural space and the resident communities in Czechia. In: Müller, D., Hall, M. (eds.): Routledge International Handbook of Second Homes. Routledge.
- FIELD, J. (2003): Civic engagement and lifelong learning: Survey findings on social capital and attitudes towards learning. *Studies in the Education of Adults*, 35, 2, 142–156.
- FILIPCOVÁ, B. (1966): Několik poznámek k problematice volného času v technicky rozvinuté společnosti. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 2, 255–262.
- FILIPCOVÁ, B. (1967): Člověk, práce, volný čas. Svoboda, Praha.
- FLOGNFELDT, T. (2004): Second homes as a part of a new rural lifestyle in Norway. In: Hall, C. M., Müller, D. K. (eds.): *Tourism, mobility and second homes: between elite landscape and common ground*. Channel View Publications, Clevedon, 233–243.
- FREY, B. S., STUTZER, A. (2010): *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*. Princeton University Press, Princeton.
- FRISVOLL, S., RYE, J. F. (2009): Elite discourses of regional identity in a new regionalism development scheme: The case of the 'Mountain Region' in Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 63, 175–190.
- GABOR, D. (1964): *Inventing the future*. Knopf, New York.
- GALINSKY, E., KIM, S. S., BOND, J. T. (2001): *Feeling Overworked: When Work Becomes Too Much*. Families and Work Institute, New York.
- GANNON, A. (1994): Rural tourism as a factor in rural community economic development for economies in transition. *Journal of sustainable tourism*, 2, 1–2, 51–60.
- GELNÁ, T., FIALOVÁ, D. (2010): On the Impacts of Amusement Parks in Regional Economies. *Regionální studia*, 1, 17–23.
- GELNÁ, T., FIALOVÁ, D. (2011): Changing uses of free time in Czechia and Germany. *AUC Geographica*, 46, 2, 55–65.
- GIBAS, P. (2014): Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti. In: Matoušek, R., Osman, R. (eds.): *Prostory geografie*. Univerzita Karlova, Praha, 231–249.
- GRANOVETTER, M. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 6, 1360–1380.
- GREGORY, D. (1994): *Geographical Imaginations*. Willey-Blackwell, Cambridge.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and Self-identity: Self and Society in Late Modern Age*. Stanford University Press, Stanford.
- GIDDENS, A. (2003): *Důsledky modernity*. SLON, Praha.

- GLOVER, T. D., STEWART, W. P. (2006): Rethinking leisure and community research: Critical reflections and future agendas. *Leisure/Loisir: Journal of the Canadian Association for Leisure Studies*, 30, 2, 315–327.
- GLOVER, T. (2004): The „Community“ Center and the Social Construction of Citizenship, *Leisure Sciences*, 26, 1, 63–83.
- GOFFMAN, E. (2010): *Relations in Public* (původní vydání 1971). Microstudies of the Public Order. Transaction Publishers, New Brunswick/London.
- GOLEMAN, D. (1995): *Emotional Intelligence*. Bantam, New York.
- GOULDING, C. (2000): The commodification of the past, postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions. *European Journal of Marketing*, 34, 7, 835–853.
- GRANTER, E. (2008): A dream of ease: Situating the future of work and leisure. *Futures*, 40, 9, 803–811.
- GREEN, G. P., MARCOUILLER, D., DELLER S., ERKKILA, D., SUMATHI, N. R. (1996): Local dependency, land use attitudes, and economic development: comparisons between seasonal and permanent residents. *Rural Sociology*, 61, 3, 427–445.
- GRONAU, W., KAGERMEIER, A. (2007): Key factors for successful leisure and tourism public transport provision. *Journal of Transport Geography*, 15, 2, 127–135.
- GUPTA, A., FERGUSON, J. (1992): Beyond “culture”: Space, identity, and the politics of difference. *Cultural anthropology*, 7, 1, 6–23.
- HÄGERSTRAND, T. (1975): Time, space and human conditions. In: Karlqvist, A., Lundqvist, L., Snickers, F. (eds.): *Dynamic allocation of urban space*. Saxon House, Farnborough, 3–14.
- HALDRUP, M., LARSEN, J. (2010): *Tourism, performance and the everyday: Consuming the orient*. Routledge, London.
- HALPERN, D. (2005): *Social Capital*. Polity, Cambridge.
- HALSETH, G. (1993): Communities within communities: changing ‘residential’ areas at Cultus Lake, British Columbia. *Journal of Rural Studies*, 9, 2, 175–187.
- HALSETH, G. (2004): The ‘cottage’ privilege: increasingly elite landscapes of second homes in Canada. In: Hall, C. M., Müller, D. K. (eds.): *Tourism, mobility and second homes: between elite landscape and common grand*. Channel View, Clevedon, 35–54.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor. *Geografie*, 108, 3, 173–190.
- HANDY, C. (1989): *The age of unreason*. Arrow Books, London.
- HARVEY, D. (1996): *Justice, nature and the geography of difference*. Blackwell, London.

HARVEY, D. (2012): From space to place and back again: Reflections on the condition of postmodernity. In: Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Tickner, L. (eds.): Mapping the futures: local cultures, global change. Routledge, London, 3–29.

HAŠKOVÁ, H., SAXONBERG, S., MUDRÁK, D. (2012): Péče o nejmenší. Boření mýtů. Slon, Praha.

HAVELKOVÁ, H. (1993): “Patriarchy” in Czech Society 1. Hypatia, 8, 4, 89–96.

HAWORTH, L. (1984): Leisure, work and profession. Leisure Studies, 3, 3, 319–334.

HEITLINGER, A. (1996): Framing feminism in post-communist Czech Republic. Communist and Post-Communist Studies, 29, 1, 77–93.

HEMINGWAY, J. L. (1999): Leisure, social capital, and democratic citizenship. Journal of Leisure Research, 31, 2, 150–165.

HEMINGWAY, J. L. (2006): Leisure, social capital and civic competence. Leisure/Loisir, 30, 2, 341–355.

HENRY, I. P. (1999): Social inclusion and the leisure society. New Political Economy, 4, 2, 283–288.

HIL, R., BESSANT, J. (1999): Spaced- out? Young people's agency, resistance and public space. Urban Policy and Research, 17, 1, 41–49.

HINRICHS, K., ROCHE, W., SIRIANNI, C. (eds.) (1991): Working Time in Transition: The Political Economy of Working Hours in Industrialized Nations. Temple University Press, Philadelphia.

HIPPLE, S. F. (2010): Self-employment in the United States. Monthly Labor Review, 133, 9, 17–32.

HLAVINKA, P. (2002): Pojednání o volném čase. In: Hodaň, B. (ed.): Volný čas a jeho současné problémy. Hanex, Olomouc, 140–146.

HODAŇ, B. (1997): Pohyb – volný čas – životní styl. In: Sborník referátů z národní konference Tělesná výchova a sport na přelomu století, FTVS UK, Praha, 513–514.

HODAŇ, B. (2002): Kontroverzní úvaha na téma volný čas. In: Hodaň, B. (ed.): Volný čas a jeho současné problémy. Hanex, Olomouc, 140–146.

HODAŇ, B., ČIHOVSKÝ, (2008): Problémy volného času. In: Hodaň, B., Dohnal, T. (eds.): Rekreatologie (druhé vydání). Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc.

HOCHSCHILD, A. (1983): The Management Heart. University of California Press, Berkeley.

HOLLOWAY, L., HUBBARD, P. (2001): People and place: the extraordinary geographies of everyday life. Pearson Education, Essex.

HUNNICUTT, B. K. (1980): Historical attitudes toward the increase of free time in the twentieth century: Time for work, for leisure or as unemployment. *Society and Leisure*, 3, 2, 195–215.

HUNNICUTT, B. K. (1988): *Work without end: Abandoning shorter hours for the right to work*. Temple University Press, Philadelphia.

CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, 2, 223–246.

CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Rural Areas – Living Space: Regional Differences in the Perceptions of Representatives of Rural Municipalities in Czechia Regarding Rural Areas. *Geografie*, 116, 1, 23–45.

IBRAHIM, H. (1991): *Leisure and Society: A Comparative Approach*. Brown, Dubuque.

INGEN, E., EIJCK, K. (2009): Leisure and Social Capital: An Analysis of Types of Company and Activities. *Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal*, 31, 2, 192–206.

INGLEHART, R. (1997): *Modernization and postmodernization: cultural, economic and political changes in 43 societies*. Princeton University Press, Princeton.

IRA, V. (2001): Time-geography: an approach, basic concepts and applications. *Geografický časopis*, 53, 3, 231–246.

IRA, V. (2006): Každodenné aktivity člověka z pohledu geografie času. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 47, 57–66.

JACOBS, J. (1965): *The Death and Life of great American Cities*. Penguin, Harmondsworth.

KADLECOVÁ, V., FIALOVÁ, D. (2010): Recreational housing, a phenomenon significantly affecting rural areas. *Moravian Geographical Reports*, 18, 1, 38–44.

KAMENÍČEK, J. (2012): *Lidský kapitál bohatství, které dřímá v nás*. Karolinum, Praha.

KAPLAN, M. (1960): *Leisure in America: a social inquiry*. John Wiley, New York.

KAŠKOVÁ, M., CHROMÝ, P. (2014): Regional product labelling as part of the region formation process. The case of Czechia. *AUC Geographica*, 49, 2, 87–98.

KELLER, J. (2010): *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*, SLON, Praha.

KELLY, G., HOSKING, K. (2008): Nonpermanent residents, place attachment, and 'sea change' communities. *Environment and Behavior*, 40, 4, 575–594.

KLAPKA, P., SIWEK, T., FRANTÁL B. (2012): Lidské chování v prostoru a čase: teoreticko-metodologická východiska. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 5, 833–857.

- KNEAFSEY, M. (2000): Tourism, place identities and social relations in the European rural periphery. *European Urban and Regional Studies*, 7, 1, 35–50.
- KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2012): Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia's resettled borderland. *Historická geografie*, 38, 1, 165–184.
- KUČEROVÁ, S. (1994): Volný čas jako hodnota. In: Spousta, V. (ed.): *Teoretické základy výchovy ve volném čase*. Masarykova univerzita, Brno.
- KUČEROVÁ, S. (2011): Education towards obtaining various forms of capital. *AUC Geographica*, 46, 1, 23–33.
- KŮSOVÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku. *Geografie*, 118, 4, 372–391.
- KŮSOVÁ, T., FIALOVÁ, D., HUČÍNOVÁ, M. (2017): Sociální síť a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení. *Geografie*, 122, 2, 236–256.
- LARSEN, J., URRY, J., AXHAUSEN, K. W. (2007): Networks and tourism: Mobile social life. *Annals of Tourism Research*, 34, 1, 244–262.
- LAW, C. M. (2000): Regenerating the city centre through leisure and tourism. *Built Environment*, 26, 2, 117–129.
- LEE, R. (1964): *Religion and leisure in America: A study in four dimensions*. Abingdon Press, New York.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The production of space*. Blackwell, Oxford.
- LEYSHON, A., LEE, R., WILLIAMS, C. C. (eds.) (2003): *Alternative economic spaces*. Sage, London.
- LIBROVÁ, H. (1996): Decentralizace osídlení – vize a realita: Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 32, 3, 285–296.
- LIBROVÁ, H. (1997): Decentralizace osídlení – vize a realita: Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 33, 1, 27–40.
- LIGHT, D. (2001): 'Facing the future': tourism and identity-building in post-socialist Romania. *Political Geography*, 20, 8, 1053–1074.
- LINDER, S. (1970): *The harried leisure class*. Columbia University Press, New York.
- LIPSKÝ, Z., WEBER, M., STROBLOVÁ, L. a kol. (2013): *Současnost a vize krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách*. Karolinum, Praha.
- LLOYD, M. (1996): Performativity, Parody and Politics. In: Bell, V. (ed.): *Performativity and Belonging*. Sage, London, 195–214.

LUPI, T., MUSTERD S. (2006): The Suburban Community Question. *Urban Studies*, 43, 4, 801–817.

LYOTARD, J. F. (1984): *The postmodern condition: A report on knowledge* (překlad Geoff Bennington a Brian Massumi). University of Minnesota Press, Minneapolis.

LUKÁŠOVÁ, Z. (2011): *Dovolená v pracovním právu (srovnání s německou právní úpravou)*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, Olomouc, 66 s.

MACCANNELL, D. (1976): *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Schocken, New York.

MALKKI, L. (1992): National geographic: the rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural anthropology*, 7, 1, 24–44.

MAREŠ, M. (2004): Od práce emancipující k práci mizející. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 40, 1–2, 37–48.

MAŘÍKOVÁ, H. (1996): *Velký sociologický slovník*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha.

MAŘÍKOVÁ, P. (2000): Občanská vybavenost. In: Majerová, V. (ed.): *Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově*. Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, Praha, 122–128.

MASSEY, D. (1993): Power-geometry and a progressive sense of place. Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Tickner, L. (eds.): *Mapping the futures: local cultures, global change*. Routledge, London.

MATARRITA-CASCANTE, D., STEDMAN, R., LULOFF, A. (2010): Permanent and seasonal residents' community attachment in natural amenity-rich areas. *Environment and Behavior*, 42, 2, 197–220.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2006): Koncept miesta vo vývoji geografického myslenia. In: Kraft, S., Mičková, K., Ryppl, J., Švec, O., Vančura, M. (eds.): *Česká geografie v Evropském prostoru, sborník příspěvků XXI. Sjezdu České geografické společnosti, 30.8-2.9.2006, Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, 181–190*.

MATLOVIČOVÁ, K. (2015): *Značka územia*. Prešovská univerzita, Grafotlač, Prešov.

MCINTYRE, N., PAVLOVICH, K. (2006): Changing places: Amenity coastal communities in transition. In: McIntyre, N., Williams, D. R., McHugh, K. E. (eds.): *Multiple Dwelling and Tourism. Negotiating Place, Home and Identity*. CABI, Wallingford 262–277.

MERLEAU-PONTY, M. (2004): *Svět vnímání* (první vydání 1964). Oikoymenh, Praha.

MILLER, N. P., ROBINSON, D. M. (1963): *The leisure age: its challenge to recreation*. Wadsworth, Belmont.

- MOORHOUSE, H. F. (1983): American automobiles and workers' dreams. *The Sociological Review*, 31, 3, 403–426.
- MOWEN, A. J., RUNG, A. L. (2016): Park-based social capital: are there variations across visitors with different socio-demographic characteristics and behaviours? *Leisure/Loisir*, 40, 3, 297–324.
- MOWL, G., TOWNER, J. (1995): Women, gender, leisure and place: towards a more 'humanistic' geography of women's leisure. *Leisure Studies*, 14, 2, 102–116.
- MÜLLER, D. K. (2014): Progress in Second-Home Tourism Research. In: Lew, A., Hall, C., Williams, A. M. (eds.): *The Wiley Blackwell Companion to Tourism*. John Wiley & Sons, Ltd, Oxford.
- MUSIL, J. (2002): Urbanizace českých zemí a socialismus. In: Horská, P., Maur, E., Musil, J. (eds.): *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Paseka, Praha, 237–297.
- NAVRÁTIL, J., ŠVEC, R., PÍCHA, K., DOLEŽALOVÁ, H. (2012): The Location of Tourist Accommodation Facilities: A Case Study of the Šumava Mts. and South Bohemia Tourist Regions (Czech Republic). *Moravian Geographical Reports*, 20, 3, 50–63.
- NASSEHI, A. (2000): Funkcionálně diferencovaná společnost. In: Pongs, A. (ed.): *V jaké společnosti vlastně žijeme?* ISV nakladatelství, Praha, 163–181.
- NEULINGER, J. (1974): The psychology of leisure: Research approaches to the study of leisure. *Springfield*, 1, 11, 295–306.
- NEULINGER, J. (1981): *To leisure – an introduction*. Allyn and Bacon, Boston.
- NEULINGER, J. (1990): A leisure society: Idle dream or viable alternative, encroaching menace or golden opportunity? In: Gray, H. R., Neal, L. L., Smith S. H. (eds.): *J. B. Nash lecture series*, April 22, 1989. American Association for Leisure and Recreation, Reston, 167–179.
- NIELSEN, N. K. (1995): The stadium in the city: A modern story. In: Bale, J., Moen, O. (eds.): *The stadium and the city*, Keele University Press, Keele, 21–44.
- NOVÁK, J. (2010): Lokalizační data mobilních telefonů: možnosti využití v geografickém výzkumu. *Disertační práce*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 169 s.
- NOVOTNÁ, M., PREIS, J., KOPP, J. a kol. (2013): Changes in Migration to Rural Regions in The Czech Republic: Position and Perspectives. *Moravian Geographical Reports*, 21, 3, 37–54.
- OECD (2016): *Stats 2016*. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ANHRS#> (22. 10. 2016)
- ONYX, J., LEONARD, R. (2010): The Conversion of Social Capital into Community Development: An Intervention in Australia's Outback. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2, 381–397.

- OPASCHOWSKI, H. (2004): Deutschland 2020. VS Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.
- OSMAN, R. (2014): Sociální prostor. In: Matoušek, R., Osman, R. (eds.): Prostory geografie. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 33–58.
- OSMAN, R., MATOUŠEK, R. (2014): Úvod obratem. In: Matoušek, R., Osman, R. (ed.): Prostory geografie. Univerzita Karlova v Praze, s. 9–18.
- OVERVÅG, K. (2011): Second homes: migration or circulation? Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography, 65, 3, 154–164.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTROVÁ, M. (2011): Sociální prostředí a kvalita života v depopulačních regionech. Sociologický časopis, 47, 4, 777–803.
- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164, 1, 105–146.
- PAASI, A. (2002): Region and Place: regional worlds and words. Progress in Human Geography, 28, 6, 802–811.
- PAASI, A. (2009): The resurgence of the region and regional identity: theoretical perspectives and empirical observation on regional dynamics in Europe. Review of International Studies 35, 1, 121–146.
- PALM, R. (1981). Women in nonmetropolitan areas: A time-budget survey. Environment and Planning A, 13, 3, 373–378.
- PARKER, S. R. (1971): Future of work and leisure. McGibbon Kee, London.
- PARKER, S. R. (1976): The Sociology of Leisure. George Allen & Unwin, London.
- PARKER, S. R. (1983): Leisure and work. George Allen & Unwin, London.
- PÁSKOVÁ, M. (2008): Udržitelnost rozvoje cestovního ruchu (Sustainability of tourism development). Gaudeamus, Praha.
- PATOČKA, J. (1992): Přirozený svět jako filosofický problém. Československý spisovatel, Praha.
- PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): A Typology of Rural Space in Czechia according to its Potential for Development. Geografie, 115, 2, 161–187.
- PERKINS, H. C., THORNS, D. C. (2006). Home away from home: The primary/second-home relationship. Multiple dwelling and tourism: Negotiating place, home and identity, 67–81.
- PETRUCIJOVA, J. (2013): Identita v kontextu globalizace. Studijní opora k inovovanému předmětu: KAS/IGLOA Identita v období globalizace. Ostravská univerzita v Ostravě.
http://projekty.osu.cz/svp/opory/FSS_Petruccijsova_IGLOA.pdf (25. 5. 2016)

- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, 1, 64–77.
- PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciacie okresů Česka. *Geografie*, 115, 1, 78–95.
- PITKÄNEN, K., ADAMIAK, C., HALSETH, G. (2014): Leisure activities and rural community change: Valuation and use of rural space among permanent residents and second home owners. *Sociologia Ruralis*, 54, 2, 143–166.
- PITONÁK, M. (2014): Prostorovost města v kontextu homo/heterosexuality: úvod do teoretické diskuse geografii sexualit. *Geografie*, 119, 2, 179–198.
- PIXOVÁ, M. (2013): Spaces for alternative culture in Prague in a time of political-economic changes of the city. *Geografie – Sborník ČGS*. 118, 2, 221–242.
- PIZAM, A., URIELY, N., REICHEL, A. (2000): The Intensity of Tourist–Host Social Relationship and its Effect on Satisfaction and Change of Attitudes: The Case of Working Tourists in Israel. *Tourism Management*, 21, 395–406.
- PODER, P. (2007): Relatively liquid interpersonal relationships in flexible work life. In: Elliot, A. (ed.): *The contemporary Bauman*. Routledge, Abingdon, 136–153.
- PORRITT, J. (1984): *Seeing green*. Basil Blackwell, Oxford.
- POSPÍŠILOVÁ, L. (2012): Prostorové aspekty každodenního života. *Disertační práce*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 60 s.
- POSPÍŠILOVÁ, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Časoprostorové chování středoškolských studentů bydlících v zázemí Prahy. In: Galčanová, L., Vacková, B., Ferenčuhová, S. (eds.): *Třetí město*. Pavel Mervart/Masarykova univerzita, Červený Kostelec/Brno, s. 99–132.
- POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., KŮSOVÁ, T. (2017): Time use, Gender and the Life Course: The Evidence from Post-socialist Czechia (rukopis).
- PUTNAM, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- PUTNAM, R. D. (1995): Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, 65–78.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- PUTNAM, R. D., FELDSTEIN, L. M., COHEN, D. (2003): *Better together*. Simon & Schuster, New York.
- QUINN, B. (2010): Care-givers, Leisure and Meanings of Home: A Case Study of Low Income Women in Dublin. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography* 17, 6, 759–774.

- RAKIĆ, T., CHAMBERS, D. (2012): Rethinking the consumption of places. *Annals of Tourism Research*, 39, 3, 1612–1633.
- RAVENSCROFT, N., GILCHRIST, P. (2009): The emergent working society of leisure. *Journal of Leisure Research*, 41, 1, 23–40.
- RELPH, E. (1976): *Place and Placelessness*. Pion, London.
- ROBERTSON, J. (1985): *Future work: Jobs, self-employment and leisure after the industrial age*. Gower, Aldershot.
- ROBERSON JR, D. N., MERRIAM, S. B. (2005): The self-directed learning process of older, rural adults. *Adult Education Quarterly*, 55, 4, 269–287.
- ROBERTS, K. (1970): *Leisure*. Prentice Hall, New York.
- ROBERTS, K. (2006): *Leisure in contemporary society*. CABI, Liverpool.
- ROBERTSON, J. (1985): *Future work: Jobs, self-employment and leisure after the industrial age*. Gower/Maurice Temple Smith, London.
- ROBERTSSON, L., MARJAVAARA, R. (2015): The Seasonal Buzz: Knowledge Transfer in a Temporary Setting. *Tourism Planning & Development*, 12, 3, 251–265.
- ROBINSON, J., GODBEY, G. (2010): *Time for life: The surprising ways Americans use their time*. Penn State University Press, State College.
- ROJEK, C. (1995): *Decentring leisure: Rethinking leisure theory (Vol. 35)*. Sage, London.
- ROJEK, C. (2010): *The labour of leisure: The culture of free time*. Sage, London.
- ROJEK, C., SHAW, S. M., VEAL, A. J. (2006): Introduction: Process and Context. In: Rojek, C., Shaw, S. M., Veal, A. J. (eds.): *A handbook of leisure studies*. Springer, 1–21.
- ROMEIB-STRACKE, F. (2003): *Abschied von der Spassgesellschaft: Freizeit und Tourismus im 21. Jahrhundert*. Büro Wilhelm, Amberg.
- SACK, R. D. (1992): *Place, modernity, and the consumer's world: a relational framework for geographical analysis*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- SAK, P., SAKOVÁ, K. (2004): *Mládež na křižovatce*. Svoboda Servis, Praha.
- SAXONBERG, S. (2011): Tensions in Family Policies in Post-Communist Central Europe. In: Pfau-Effinger, B., Rostgaard, T. (eds.): *Care between work and welfare in European societies*. Palgrave Macmillan UK, London, 52–78.
- SEABROOK, J. (1988): *The leisure society*. Basil Blackwell, Oxford.
- SEAMON, D. (1979): *A geography of the lifeworld: movement, rest and encounter*. Croom Helm Ltd., London.

- SEAMON, D. (1980): Body-Subject, Time-Space Routines and Place Ballets. In: Buttimer, A., Seamon, D. (eds.): *The Human Experience of Space and Place*. Croom Helm Ltd., London, 148–165.
- SESSOMS, H. D. (1972): Recreation. In: Hormachea, M. N, Hormachea, C. R. (eds.): *Recreation in modern society*. Holbrook Press, Boston, 311–320.
- SHAW, G., WILLIAMS, A. M. (1994): *Critical issues in tourism: a geographical perspective*. Blackwell Publishers, Oxford.
- SHELLER, M., URRY, J. (eds.) (2004): *Tourism mobilities: Places to play, places in play*. Routledge, New York/London.
- SCHENKLER, B. R. (1984): Identities, identifications, and relationships. In: Derlaga, V. (ed.): *Communication, intimacy and close relationship*. Academia Press, New York, 77–104.
- SCHOR, J. (2006): *Overtuning the modernist predictions: Recent trends in work and leisure in the OECD. A handbook of leisure studies*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 203–215.
- SCHOR, J. (2008): *The overworked American: The unexpected decline of leisure*. Basic books, New York.
- SCHULZE, G. (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt/New York.
- SIDALI, K. L., KASTENHOLZ, E., BIANCHI, R. (2015): Food tourism, niche markets and products in rural tourism: combining the intimacy model and the experience economy as a rural development strategy. *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 8-9, 1179–1197.
- SLATER, D. (1998): Work/leisure. In: Jenks, Ch. (ed.): *Core Sociological Dichotomies*. Sage, London, 391–404.
- SLEPIČKOVÁ, L. (2000): *Sport a volný čas*. Karolinum, Praha.
- SOKOLOVÁ, V. (2004): Don't Get Pricked! Representation and the Politics of Sexuality in the Czech Republic. In: Forrester, S., Zaborowska, M. J., Gapova, E. (eds.): *Over the Wall/After the Fall: postcommunist cultures through an East-West gaze*. Indiana University Press, Bloomington, 251–267.
- SORKIN, M. (1992): *Variations on a theme park: The new American city and the end of public space*. Hill and Wang, New York.
- SPILKOVÁ, J., RADOVÁ, L. (2011): The formation of identity in teenage mall microculture: A case study of teenagers in Czech malls. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 3, 565–586.
- SPILKOVÁ, J. (2003): Nový fenomén: nákupní centrum a utváření nákupního chování spotřebitelů v transformačním období. *Geografie*, 108, 4, 277–288.

- SPOUSTA, V. a kol. (1994): Teoretické základy výchovy ve volném čase. Masarykova univerzita, Brno.
- SPRACKLEN, K. (2015): Digital leisure, the internet and popular culture: Communities and identities in a digital age. Springer, Palgrave Macmillan UK, London.
- STEBBINS, R. A. (2007): Serious leisure: A perspective for our time (Vol. 95). Transaction Publishers, New Brunswick/London.
- STEDMAN, R. C. (2006): Understanding place attachment among second home owners. *American behavioral scientist*, 50, 2, 187–205.
- SÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, 2, 217–233.
- SÝKORA, L., MATOUŠEK, R. (2009): Sociální kapitál a teritorialita sociálních sítí. In: Poštolka, V., Lipský, Z., Popková, K., Šmída, J. (eds.): *Geodny – Geodays 2008 – Sborník příspěvků z výroční konference ČGS, TU Liberec, Liberec*, 50–56.
- ŠAFR, J. (2008): Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2006): Sociální kapitál: koncepty, teorie a metody měření. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- ŠIMON, M. (2014): Exploring Counterurbanisation in a Post- Socialist Context: Case of the Czech Republic. *Sociologia ruralis*, 54, 2, 117–142.
- ŠÍPEK, J. (2001): Úvod do geopsychologie. Karolinum, Praha.
- ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M., FEŘTROVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 4, 777–803.
- ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2012). Spinning the web: new social contacts of Prague's suburbanites. *Cities*, 29, 5, 341–349.
- TEPLÝ, Z. a kol. (1971): Volný čas a pohybová rekreace. *Teor. Praxe Těl. Vých.*, 11, 647–654.
- THRIFT, N. (2008): *Non-representational theory: Space, politics, affect*. Routledge, New York/London.
- THRIFT, N., DEWSBURY, J. D. (2000): Dead geographies – and how to make them live. *Environment and planning D: society and space*, 18, 4, 411–432.
- TRENTELMAN, C. K. (2009): Place attachment and community attachment: A primer grounded in the lived experience of a community sociologist. *Society and Natural Resources*, 22, 3, 191–210.
- TŘEŠŇÁK, P. (2016): Třídenní víkend, prosím. *Respekt*.
<https://www.respekt.cz/tydenik/2016/38/tridenni-vikend-prosim> (14. 9. 2016)

- TUAN, Y. F. (1977): *Space and place: The perspective of experience*. The University of Minnesota Press, Minneapolis.
- URBÁNEK, V. (2002): Filozofické pojetí termínu volný čas. In: Hodaň, B. (ed.): *Volný čas a jeho současné problémy*, 140–146. Hanex, Olomouc.
- URIELY, N. (2001): 'Travelling workers' and 'working tourists': variations across the interaction between work and tourism. *The International Journal of Tourism Research*, 3, 1, 1–8.
- URRY, J. (1990). *The tourist gaze*. Sage, London.
- URRY, J. (1995). *Consuming places*. Psychology Press, Hove.
- URRY, J., LARSEN, J. (2011): *The Tourist Gaze 3.0*. Sage, London.
- VÁGNER, J., MÜLLER, D. K., FIALOVÁ, D. (2011): Second home tourism in light of the historical-political and socio-geographical development of Czechia and Sweden. *Geografie*, 116, 2, 191–210.
- VALENTINE, G. (2002): People like us: negotiating sameness and difference in the research process. In: Moss, P. (ed.): *Feminist geography in practice: Research and methods*. Blackwell, Oxford, 116–126.
- VAN DIJK, T. A. (1997): *Discourse as Interaction in Society*. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Discourse as Interaction in Society*. Sage, London, 1–37.
- VAN DIJK, T. A. (2008): *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan, New York.
- VÁVRA, J. (2010): Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. *Geografie*, 115, 4, 461–478.
- VÁŽANSKÝ, M. (1992): *Volný čas a pedagogika zážitku*. Masarykova univerzita, Brno.
- VEAL, A. J. (2011): The leisure society I: myths and misconceptions, 1960–1979, *World Leisure Journal*, 53, 3, 206–227.
- VEAL, A. J. (2012): The leisure society II: the era of critique, 1980–2011, *World Leisure Journal*, 54, 2, 99–140.
- VEPSÄLÄINEN, M., PITKÄNEN, K. (2010): Second home countryside. Representations of the rural in Finnish popular discourses. *Journal of Rural Studies*, 26, 2, 194–204.
- VILHELMSON, B. (1999): Daily mobility and the use of time for different activities. The case of Sweden. *GeoJournal*, 48, 3, 177–185.
- VYSTOUPIL, J., KUNC, J., ŠAUER, M., TONEV, P. (2010): Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990-2009. *Urbanismus a územní rozvoj*, 13, 5, 93–108.

- VYSTOUPIL, J. (2007): Vybrané geografické problémy cestovního ruchu v České republice. Habilitační práce. Masarykova Univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, Brno, 243 s.
- WELLMAN, B. (1979): The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers. *American Journal of Sociology*, 84, 5, 1201–1231.
- WELLMAN, B. (1996): Are Personal Communities Local? A Dumptarian Reconsideration. *Social Networks*, 18, 3, 347–354.
- WILLIAMS, D. R. (2002): Leisure identities, globalization, and the politics of place. *Journal of Leisure Research*, 34, 4, 351–367.
- WILLIAMS, D. R., KALTENBORN, B. P. (1999): Leisure palces and modernity: The use and meaning of recreational cottages in Norway and the USA. In: Crouch, D. (ed.): *Leisure practices and geographic knowledge*, Routledge, London, 214–230.
- YOLTON, J. W., PIEPER, J., DRU, A., ELIOT, T. S. (1953): *Leisure the Basis of Culture*.
- ZEMÁNEK, L. (2003): Lokální kultura v životě našeho venkova. In: *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 124–149.
- ZHANG, M. (2005): Exploring the relationship between urban form and nonwork travel through time use analysis. *Landscape and Urban Planning*, 73, 2, 244–261.
- ZHANG, C., WANG, J. N., CHEN, P., WANG, J. C., LU, B. (2008): The impact of local creative milieu and space on cultural and creative activities in cities: The case of Nanluoguxiang in Beijing. *Geographical Research*, 27, 2, 439–448.
- ZUZANEK, J. (2015): What happened to the society of leisure? Of the gap between the “Haves” and “Have Nots” (Canadian time use and well-being trends). *Social Indicators Research*, 130, 1, 1–12.

Publikace

POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., KŮSOVÁ, T. (2017): Time use, Gender and the Life Course: The Evidence from Post-socialist Czechia. (*rukopis před jazykovou korekturou*)

GELNÁ, T., FIALOVÁ, D. (2011): Changing Uses of Free Time in Czechia and Germany. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 46, č. 2, s. 55–65.

KŮSOVÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku. Geografie, 118, č. 4, s. 372–391.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J., KŮSOVÁ, T. (2018): Second Homes, their Users and Relations to the Rural Space and the Resident Communities in Czechia. In: MÜLLER, D. K., HALL, C. M. (eds.): Routledge International Handbook on Second Homes. Routledge. (*přijato k tisku*)

KŮSOVÁ, T., FIALOVÁ, D., HUČÍNOVÁ, M. (2017): Sociální sítě a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení. Geografie, 122, č. 2, s. 236–256.